

Cebel-i Bereket Sancağı Hapishaneleri (1879-1918)

The Prisons of Cebel-i Bereket Sanjak (1879-1918)

Osman Karlangıç *

* Dr. Öğretim Üyesi,
Batman Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Batman, Türkiye.
ORCID No: 0000-0001-6022-1073.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Osman Karlangıç
Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Batman,
Türkiye.
E-posta/E-mail:
osmanidil27@gmail.com

Başvuru/Submitted: 04.07.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested:
02.08.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
14.10.2022
Kabul/Accepted: 20.10.2022
Yayınlanma/publication: 25.10.2022

Atıf/Citation:
Karlangıç, Osman, "Cebel-i Bereket
Sancağı Hapishaneleri", *Tarihin Peşinde*
Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar
Dergisi, S. 28, (2022), 256-280.

ÖZ

Cebel-i Bereket Sancağı 1879'da kuruldu. Sancak merkezi askeri gerekçelerle önce Yarpuz oldu. Sonrasında 1906'da Erzin'e, 1909'da da Osmaniye'ye taşındı. Osmanlı Devleti, Tanzimat'la birlikte kurumsal olarak hapishane kavramıyla tanıştı. Aynı yüzyılın sonlarında hapishanelerin yaygınlaştırılması çabası hız kazandı. Böylece pek çok kaza merkezinde hapishaneler açıldı. Cebel-i Bereket Sancağının zaman zaman değişen yönetim merkezinde (Yarpuz, Erzin, Osmaniye), Bahçe, İslâhiye, Hassa, Payas, Dörtüol gibi diğer kaza ve yerleşim birimlerinde hapishaneler kuruldu. Buradaki hapishanelerin fiziki şartları yetersiz olduğundan tamiri veya yeniden inşası gerekliydi. Onarım talepleri genellikle maddi imkânsızlıklardan dolayı karşılanamadı. Elverişsiz sağlık koşulları ve kötü muamele şikâyetlere neden olmaktaydı. Öte yandan firar teşebbüslerine de rastlanmaktaydı. Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin son döneminde Cebel-i Bereket Sancağı hapishanelerinin durumunu ortaya koymak, hapishanelerle ilgili yapılan çalışmalara katkı sunmak, bu alandaki eksiklikleri az da olsa gidermeye çalışmaktır.

Anahtar sözcükler: Adana, Cebel-i Bereket, Hapishane, Mahkûm, Tutuklu.

ABSTRACT

Cebel-i Bereket Sanjak was established in 1879. The sanjak center became Yarpuz for military reasons. Afterwards, it was moved to Erzin in 1906 and to Osmaniye in 1909. The Ottoman Empire met the concept of prison institutionally with the Tanzimat Period. At the end of the same century, efforts to expand prisons gained momentum. Thus, prisons were opened in many regional centers. Prisons were established in the administrative center of the Cebel-i Bereket Sanjak (Yarpuz, Erzin, Osmaniye), other towns and settlements such as Bahçe, İslâhiye, Hassa, Payas, Dörtüol. Since the physical conditions of the prisons here were insufficient, it was necessary to repair or rebuild. Repair requests were generally not fulfilled due to financial difficulties. Unfavorable health conditions and illtreatment were the cause of complaints. On the other hand, there were also attempts to escape. The aim of this study is to reveal the state of the Cebel-i Bereket Sanjak prisons in the last period of the Ot-toman Empire, to contribute to the studies on prisons, and to try to eliminate the deficiencies in this area, even if a little.

Keywords: Adana, Cebel-i Bereket, Prison, Convict, Prisoner.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde; Gavur Dağı'nın (Amanos) Düldül Dağı'ndan Belen Boğazi'na kadar uzanan bölümü Cebel-i Bereket olarak adlandırılmıştır. Bu isim, merkezi Yarpuz olan sancağı da ifade eder. Cebel-i Bereket adı Halaçoğlu'nun tahminlerine göre bölgenin verimliliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa ise Maruzat adlı eserinde Gâvur Dağı'na hükümetin bu ismi verdiğini söylemiştir.¹

Gavur Dağlarından Çukurova'ya uzanan sahada 1568'den itibaren merkezi Payas olan ve Halep Eyaletine bağlı bulunan Üzeyr adlı bir sancak vardı². Bu sancak daha sonra yönetim merkezi olan Payas'ın adını almıştır. Payas Sancağı, Halep Vilayetine bağlı olarak idari yapıda yer alırken, 1869'da Adana, Halep Vilayetinden ayrılınca Payas da Adana Vilayeti sınırlarına dâhil edilmiştir.³ 1878'de sancağın merkezinin ve idari sınırlarının değiştirilmesi kararlaştırılmış, bunun sebep ve yararları şöyle sıralanmıştır: Osmaniye, Hassa, İslâhiye ve Bulanık kazalarını içeren cebelin (dağın) Payas ve Osmaniye kazaları Çukurova taraflarında olup Payas Sancağını oluşturmaktadır. Hassa, İslâhiye ve Bulanık kazaları ise Maraş Sancağına bağlıdır. İdari bölünmüşlük Gâvur Dağlarının iki taraftan idaresinde sorunlara neden olmakta, bu durum devlet düzeninin tam olarak sağlanmasını imkânsız kılmaktadır. Fırka-i Islahiye, Yarpuz'un mutasarrıflık merkezi olması düşüncesinden hareket etmiş, yukarıda belirtilen beş kazayı buraya bağlamayı hedeflemiş, Yarpuz'da bir de kışla inşa etmişti. Zaman darlığı, diğer hükümet binalarının yapımına fırsat vermemiş ve işler yarım kalmıştı. Adana, Halep Vilayetinden ayrılınca bahsi geçen kazaların birleştirilerek Adana'ya bağlanmasının lüzumu iyice anlaşılmişti. Mutasarrıflık merkezinin Yarpuz'a nakli; İslâhiye, Hassa ve Bulanık'ın ise Maraş'tan alınarak buraya bağlanması düşüncesi ağır basmıştır. Amaç Cebel-i Bereket'te idari birliğin sağlanmasıydı. Yine Payas'ın bir kaymakamlığa dönüştürülmesi kararı alınmış, Cebel-i Bereket'teki bu idari değişikliklerin büyük yararlar getirmesi umulmuştur.⁴

1879'da sancağın merkezi Payas'tan, Gâvur Dağlarına hâkim noktada bulunan Yarpuz'a taşınmıştır. Böylece Payas, kazaya dönüştürülmüş; Hassa, Maraş ve Bulanık kazaları Maraş Vilayetinden alınarak yeni oluşturulan sancağa bağlanmış, Bereket Dağı'nın adından dolayı da sancağa Cebel-i Bereket denilmiştir. Sancağın idari sınırları içeresinde Payas, Osmaniye, İslahiye, Hassa ve Bulanık kazaları yer almıştır. Böylece kuzey tarafı Ceyhan Nehri ve Kozan Sancağına, doğusu Halep Vilayetine, güneyi İskenderun körfezine, batısı Adana Sancağına kadar uzanmıştır.⁵ Yarpuz, askeri gerekçelerle sancak merkezi seçilmiş ancak, istenilen gelişmeyi sağlayamamış ve denize yakın kısımlarda Ermenilerden kaynaklı güvenlik kaygılarının artması sonucu 1906'da sancak merkezi Erzin'e, 1909'da da Osmaniye'ye taşınmıştır⁶. Kurt, sancak merkezinin Osmaniye'ye nakil tarihini 1908 olarak vermiştir.⁷ 23 Aralık 1918'de Fransız işgaline uğrayan sancak 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'yla 24 Aralık 1921'de işgalden kurtulmuş ve mutasarrıflık olmuştur. 20 Mayıs 1933 tarih ve 2197 sayılı "Bazı Vilâyetlerin İlgası ve Bazılarının Birleştirilmesi Hakkındaki Kanun" ile ilga edilmiştir.⁸ İlga edilen vilayetin

¹ Yusuf Halaçoğlu, "Cebel-i Bereket", *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, s.185-186.

² Halaçoğlu, *agm.*, s.185-186.

³ Necdet Arı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Osmaniye'de Atatürk'e Sunulan Bir Gavurdağı Ağır", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1 Yaz (2016), s.109.

⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH), 1-16

⁵ Halaçoğlu, *agm.*, s.186-186.

⁶ Mikail Kolutek, "Cebel-i Bereket Sancak Merkezinin Erzin'den Osmaniye'ye Taşınmasına Yapılan İtirazlar", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı (2020), s.155.

⁷ Yılmaz Kurt, "Osmaniye", *TDVİA*, C.33, İstanbul (2007), s.479.

⁸ Necdet Aysal, Lütfi Arslan, "Türkiye'nin Sağlık ve Toplumsal Coğrafyası: Cebel-i Bereket (Osmaniye) Vilâyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 63, Güz (2018), s. 426.

toprakları Adana ve Gaziantep idari sınırları içerisinde kalmıştır. 1939'da Hatay'ın anavatanına katılmasıyla Dört Yol ve Hassa kazaları Hatay ili sınırlarına dâhil edilmiştir.⁹

Fırka-i Islahiye, daha sonra Cebel-i Bereket Sancağı sınırları içerisinde yer alan sahada devlet düzenini tesis etmiş olsa da eski alışkanlıklardan kaynaklı asayiş olaylarına rastlanmaktaydı. Aşiretlerin toplumsal yaşama ve devlet otoritesine alışma süreci zaman alacaktı¹⁰. Yine Adana Vilayetinde Ermenilerin ekonomik olarak hızlı yükselişi ve Osmanlı Devleti'nde Ermeni milliyetçilik hareketlerinde görülen artış Adana'da da toplumsal barışı tehdit eder bir hal almıştı¹¹.

Son dönemde Osmanlı hapishaneleri üzerine yapılan çalışmalarda bir yoğunluk göze çarpmaktadır. Bu çalışmada; Cebel-i Bereket Sancağı hapishanelerinin durumunun genel olarak ortaya konulması hedeflenmiştir. Çalışma; Sancağın kuruluşundan (1879), Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918 yılı sonuna kadar olan süreçle sınırlandırılmıştır.

I. 19. Osmanlı Hapishanelerinin Genel Durumu

Habs "alı koyma, bir yere kapama, salıvermeme, bir yere kapayıp çıkarmama, hapishane, tutma zapt etme" gibi anlamlar içerir. Hapishane ise "haps olunan yer, hapislerin bulunduğu yer, hapis, ceza evi" demektir.¹² Mahbes, kısa süreli cezalandırma mekânı veya suçlunun hakkındaki hükmün belirlenmesine kadar tutulduğu yeri temsil eder.¹³ Hapsedilen şahıs ise "mahpus" olarak adlandırılır.¹⁴ 16. yüzyılın sonlarında açılan Amsterdam Hapishanesi ilk hapishane olarak kabul edilmiştir. Bu hapishaneyi mahbesten ayıran şey zihniyetteki değişimdir. Suçluyu cezalandırmanın yerini, ıslah ederek topluma kazandırma ve sosyalleştirme almıştır. Oysa mahbes, suçluyu ıslah etme gayesine yönelik değildi.¹⁵

Eski devirlerde hapishane yerine zindan tabiri kullanılmıştır. Hapishaneler karanlık olduğundan buralara zindan denilmiştir. Kalelerin ve burçların müstahkem yapılar olmaları onların hapishane olarak da kullanılmasına neden olmuştur. Burçların bir kuyu gibi olan bodrum kısımları ağır cezaya çarptırılanların konulduğu yerlerdi. Sadece bir gayeye hizmet eden zindanlar da vardı. Osmanlı Devletinde Yedi Kule Zindanı yüksek rütbeli siyasi suçluların tutulduğu mekândı. Yine savaş ilan edilen devletlerin sefirleri burada tutulmuştur. Rumeli Hisarı ise askeri suçlular için hapishane işlevi görmüştür. Halktan küreğe konulanlar ise Seddü'l-bahr Kalesi'nde cezalarını çekmişlerdir. Hafif cezalı ve borçlular Zındankapısı denilen yerde bulunmaktaydılar. Hırsızlık ve zina suçundan yatan kadınlar Babacafer Zindanı'na atılmıştır.¹⁶

Avrupa'da birçok sahada gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti gündün güne gerilemiş, yok olma tehlikesini ağır bir şekilde hissetmiştir. İşte bu tehlikenin ortaya çıkmasını engellemek ve Avrupa devletleri arasına girebilmek için dâhili idareyi ıslah etmek, bunu başarmak

⁹ Halaçoğlu, *agm.*, s.185-186.

¹⁰ Osman Karlangıç, "Arşiv Belgelerine Göre Keferdiz Nahiyesi (1516-1969)", *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt:14, Sayı:88, 2021, s.312.

¹¹ 1909 Adana Olayları öncesi Türk-Ermeni ilişkileri için bkz. Osman Karlangıç, "Adana'da Devlet Otoritesinin Zaafa Uğraması ve Türk-Ermeni Münasebetleri (1908-1909)", *History Studies*, C.10/S.6, Eylül 2018, s.93-116.

¹² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, 13. Baskı, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1996, s.304.

¹³ Sezin Dirihan, *Geç Osmanlı Dönemi Hapishaneleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul (2020), s.25.

¹⁴ Ali Bardakoğlu, "Hapis", *TDVİA*, C.16, İstanbul (1997), s.54,

¹⁵ Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2012, s.12-13.

¹⁶ Mehmet Zeki Pakalın, "Zindan", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s.663.

için de çağın icaplarına uygun geniş ve köklü ıslahat faaliyetine girişmek gerekmişti. Asıl önemli olan ise ülkede emniyeti sağlamak, bireylerin temel haklarını tanıyıp, korumaktı.¹⁷

Hapishanenin ceza kurumu olarak Osmanlı hukuk sisteminde yer alması Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasına rastlamaktadır. Tanzimat'la birlikte yeni ceza sisteminde hapishane olarak faaliyet gösterecek yapıların gerekliliği görülmüştür. Devlet maddi sıkıntılarla boğuşurken var olan hapishanelerin ıslahı ve yenilerinin inşasına girişmiştir.¹⁸ Yaşanan süreçte Avrupa devletlerinin etkisinden bahsedilebilir. İngiliz sefiri Lord Stratford Canning, Osmanlı hapishanelerinin ıslahına yönelik etkili diplomatik girişimlerde bulunmuştur.¹⁹ Tanzimat'ın hukuk sistemine getirdiği 1840, 1851 ve 1858 yıllarında çıkarılan ceza kanunları cezalandırma sisteminde belirleyici olmuştur. 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinde suçlar üçe taksim edilmiştir: Cinayet, cünha, kabahat. Cezalar da ona göre belirlenmiştir. Cinayet cezaları; idam, müebbet, muvakkat kürek, müebbet veya muvakkat kalebentlik, nefiy, müebbeden rütbe veya memuriyetten mahrumiyet cezalarından ibarettir. Vurma, yaralama ve hırsızlık gibi suçları kapsayan Cünha suçları ise bir haftadan üç seneye kadar hapis, muvakkat nefiy, memuriyetten çıkarılma ve para cezalarını; kabahat cezaları ise 24 saatten bir haftaya kadar hapis cezası veya 100 kuruşa kadar para cezalarını içermektedir.²⁰

Tanzimat Devrinde görülmeye başlayan hapishaneler zamanla yaygınlaşmıştır.²¹ Artık hapsetmek Osmanlı Devleti'nde asli ceza olmuş, hapishane ise asli bir ceza infaz kurumu olarak ortaya çıkmıştır. Bunun anlamı mahbesten hapishaneye geçti.²² Osmanlı Devleti'nde Hapishanelerinin ıslahına yönelik 1880 yılında "Tevkîfhâne ve Hapishanelerin İdâre-i Dâhiliyelerine Dâir Nizamnâme Lâyihası" yayınlanmıştır.²³ Bu nizamnamenin amacı hapishanelerin bir düzene ve statüye sokulmasını sağlamaktı. Bahsi geçen dönemde vilayet, sancak ve kazalarda hapishanelerin yaygınlaşmaya başlaması dikkat çekmektedir. Aynı tarihlerde hapishaneler gibi tevkîfhaneler (tutukevleri) de yaygınlaşmaya başlamıştır. Nizamnamede; hapishaneler belirli bir suçtan mahkûm olanlara, tevkîfhaneler ise sorgu ve yargılama durumları devam edenlere ayrılmış yerler olarak tanımlanmıştır.²⁴ Bu nizamname yayınlansa da sorunların çözüldüğünü söylemek oldukça zordur. Osmanlı hapishanelerinin sorunlarının çözülememesinde tahsis problemi başat roldeydi. Tahsisattan kaynaklı olarak adliye teşkilatında elaman ve mahkeme sayısının yetersizliği, davaların zamanında görülememesi gibi sorunlar hapishaneleri dolaylı olarak etkilemiştir.²⁵

20. yüzyıl başları hapishaneler açısından bir gelişmeyi değil, sorunların daha da ağırlaşmasını ifade etmiştir. Fiziki şartların yetersizliğine ve mahkûm sayısının kapasitenin üstünde olduğuna dair şikâyetler eksik olmamıştır. ıslahat yapılması kaçınılmazdı. 1908'de Meşrutiyet ilan edilmiş, yeni rejimde de hapishaneler konusu mecliste tartışılmıştı. 1909 yılı bütçe görüşmelerindeki müzakereler sırasında Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak Hapishaneler İdaresi kurulması kararı çıkmıştır. Daha sonra "Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti"

¹⁷ Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat*, C.1, MEB, İstanbul, (1999), s.222.

¹⁸ Dirihan, *agt.*, s.25.

¹⁹ Osmanlı hapishaneleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi, İstanbul 2012, s.77.

²⁰ Taner, *agm.*, s.226-232.

²¹ Demirkol, *agt.*, s.5.

²² Demirkol, *agt.*, s.20-21.

²³ Naci Şahin, "20. Yüzyıl Başlarında (H.1329-M.1913/H.1338-M.1922) Yılları Arasında Afyonkarahisar'da Hapishaneler (Hapishanelerde İyileştirme Çalışmaları)", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi C.1/ S.1, s.24.

²⁴ Hakan Türkkân, "XX. Yüzyıl Başlarında Gerde Hapishanesi", *Belgi Dergisi*, C.2/ S.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz (2020/II), s.2829.

²⁵ Dirihan, *agt.*, s.95.

ismini alan bu kuruluşun görevleri; hapishanelerin inşa edilmesi, tamirat ve ıslahatının yapılması, mahkûmların yeme ve giyinme ihtiyaçlarının çözümlenmesi gibi sorumlulukları içermiştir.²⁶

Osmanlı vilayetlerindeki hapishanelerinin özellikle son dönemde kapasite açısından yetersizliği söz konusudur. Bu tür sorunlar Karesi Hapishanesi örneğinde olduğu gibi bir başka şehre ya da hapishaneye gönderilerek aşılma istenmiş²⁷ ya da Bartın Hapishanesindeki gibi imkânlar ölçüsünde yenisi yapılarak sorunlar çözülmeye çalışılmıştır.²⁸ Devlet, hapishanelerin acıklı durumu karşısında çareler aramış ve ıslahatlar yapmak istemiştir. Osmanlı Devleti, 1913-1914 yıllarında yeni bir ıslahat çalışmasına girişmiştir. Bahsi geçen ıslahatlarla yapılması planlanan hapishaneler ve tutukevleri tahsisat yokluğuna takılmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı mebusları hapishaneler için “içler acısı” ifadesini kullanmışlardır²⁹

Hapishanelerde tamir ve tadilat işleri sürekli olarak belgelere yansımıştır.³⁰ Genellikle, Kütahya Hapishanesi örneğinde olduğu gibi, tamirat ve inşaat talepleri reddedilmiştir³¹. Hapishanelerin fiziki yapısı yetersizdi.³² Çoğunluğu Gerede Hapishanesi gibi karanlık ve rutubetliydi.³³ Sağlık şartlarından kaynaklı problemler şikâyetlere neden olmuş, salgın hastalıklardan kaynaklı ölümler gerçekleşmiştir.³⁴ Firar teşebbüsleri yaygındı.³⁵ Osmanlı Devleti'nin son döneminde maddi imkânsızlıklar hat safhadaydı. Ekonomik güçsüzlük, acilen yapılması gereken hapishanelerin dahi tamirle geçitirilmesini zorunlu kılmıştır. Tamir için keşif varakası istenmiş, nizamnameye uygun şekilde hazırlanan defterlerin gönderilmesi talep edilmiştir.³⁶ Hapishanelerin içerisinde bir odanın hastane olarak kullanımı veya kullanılmasına yönelik girişimler yaygındı.³⁷

II. Adana Vilayetinde Hapishaneler

Adana, Tanzimat Devri'nde geri kalmış bir şehir görüntüsü vermektedir. Bu gerilik devlet kurumları açısından da farklı değildir. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre 1866'da Adana Hapishanesi çok acıklı bir haldedir.³⁸ 1897'de vilayetteki hapishane sayısı 25'tir. 25 adet hapishanenin 22 tanesi erkek, 3 tanesi kadın hapishanesidir. 1897 yılı başında bu hapishanelerde 1.381 tutuklu bulunmaktaydı. Tutukluların 1.339'u erkeklerden, 42'si kadınlardan oluşmaktaydı. Kusur ve suç isnat edilenlerin sayısı 2.415'ti. Kusur ve suçla itham edilenlerin 2.282 tanesi erkek, 133 tanesi kadınlardan müteşekkildi. 914 kişi ağır suçlarla itham edilmekte olup bahsi geçenlerden 896'sı erkek, 18'i kadındır.³⁹

²⁶ Dirihan, *agt.*, s.103-105.

²⁷ Özgür Yıldız, “Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 9/ S. 17, Kış (2015), s.98.

²⁸ Recep Arslan, “20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Bartın Hapishanesi Örneği”, *Belgi Dergisi*, C.2/ S.19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış (2020/1), s. 2119.

²⁹ Dirihan, *agt.*, s.107.

³⁰ Yıldız, *agm.*, s.99.

³¹ Nurgül Bozkurt, XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5/S.21, Bahar (2012), s.264.

³² Yıldız, *agm.*, s.104.

³³ Türkkân, *agm.*, s.2830.

³⁴ Arslan, *agm.*, s. 2122.

³⁵ Yıldız, *agm.*, s.103.

³⁶ Gülay Apa Kurtişoğlu, “Kırklareli Hapishanesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11/S. 22, Temmuz (2021), s. 206.

³⁷ Apa Kurtişoğlu, *agm.*, s. 206.

³⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, Haz. Cavid Baysun, 3.baskı, C III, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.206.

³⁹ Tefvik Güran, *Osmanlı Devleti'ni İlk İstatistik Yıllığı 1897*, C V, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara t.y., s.90.

Yukarıda mahkûm ve tutuklu sayıları verilen Adana hapishanelerinden “Merkez-i Vilayet Hapishanesi” Halep ve Adana Adliye müfettişinin de içiresinde bulunduğu bir komisyon tarafından teftiş edilmişti (11 Kasım 1903). “Adana ve Halep Muamelat-ı Umumiyesi”, hapishane müdürü tarafından tutulan defterleri tetkik etmiş ve mahpusların durumunu teftiş etmişti. Teftiş raporu Dâhiliye Nezaretine gönderilmiş, bu raporda hapishanenin toplam üç daireden müteşekkil olduğu belirtilmiştir. Bu dairelerden biri İstinafa, diğeri Bidayet Mahkemesi’ne üçüncüsü de borçlu ve tutuklulara mahsustu. Yine dairelerin aralarında zabıta, neferler ve davalar için odalar ayrılmıştı. Hapishanede abdesthane ve gasilhane mevcut olup yine bir başka oda “tefrik ve hastane” haline getirilmişti. Gerekliğinde her ikisi için de kullanılmaktaydı. Mahpusların altlarına hasır serilmekte ancak, bazı mahpuslar kendi evlerinden getirdikleri yataklarda yatmaktaydılar. Mahkûm ve tutukluların sayısı 364 şahıstan ibaretti. Hapishanede bulunanların 194’ü mahkûm ve 157 kişinin evrakı “İstintak dairesiyle, Heyet-i İthâmiye ve derdest muhakemede”; üç kişi icrada, bir kişi menfi ve polis dairesi tarafından tevkif edilmiş, 9 kişi ise serseri takımındandı.⁴⁰

Adana Hapishanesi’nde mahkûm ve tutukluların aynı mahalde buldukları görülmüş, hapishane müdürünün tuttuğu defterler teftiş heyetince oldukça beğenilmişti. Yine vilayetin çeşitli yerlerindeki hapishanelerin durumuna da değinilmişti. Mersin Hapishanesi “muntazam” bulunmuştu. Silifke, Anamur, Gülnar, Mut, Ermenek, Sis, Hamidiye, Karaisalı, Yarpuz hapishaneleri az bir masrafla yaşam şartlarına uygun hale getirilebilirdi. Osmaniye, Tarsus, Hassa, İslahiye ve Bahçe yeterli fiziki şartlara sahipti. Genel hapishane olan Payas Kalesi “muhtac-ı tamir”di. Adana merkez hapishanesinde tutuklu ve yükümlü sayısı 350’nin altına düşmediği gibi Payas’ta da durum farklı değildir. Bunlardan büyük bir kısmı cinayetle mahkûm olanlardı.⁴¹

1880 yılında çıkarılan “Tevkîfhâne ve Hapishanelerin İdâre-i Dâhiliyelerine Dâir Nizamnâme Lâyihası” mahkûmların çalıştırılma koşullarını da belirlemiştir. Her mahkûm çalışmak zorundaydı ve kendilerine bir sanat öğretilirdi. Uğraştıkları sanattan ve ürettiklerinden kazanılan gelirlerin bir kısmı ile hapishanenin giderlerini karşılamayı, bir bölümüyle tutuklunun ihtiyacının giderilmesini veya sonradan ödenmek üzere onun adına saklanmasını emretmekteydi. Çalışmak istemeyenlere de yaptırım söz konusuydu. Bunlar “24 saatten bir haftaya kadar teneffüse çıkarılmaktan mahrum” edilebileceklerdi. Mahkûmların direnci halinde cezanın arttırılması, bu tür yaptırımlarla mahkûmiyet süresince çalışmak zorunda bırakılması hedeflenmişti.⁴²

Adana’da da bu layihanın gereğini yerine getirmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. 11 Kasım 1903 tarihli bir belgede bu durum şöyle açıklanmıştı: Cinayet suçundan mahkûm olanların uzun süre hapishanede kalacakları aşikârdı. Adana’da pek çok ürün yetiştirilmekte ve bunlar her tarafa ihraç edilmekteydi. Mahkûmların mahkûmiyet sürelerini boş geçirmemeleri, yakma, yıkma, kavga olaylarının önüne set çekmek, daima ticaret ve zanaatla uğraşan kötü fikirler barındırmayan insanlar yetiştirilmek istenmiştir. Mahkûmların hapishanede yaptıkları çalışmalarla sermaye edinmelerinin önünün açılması ve cezaları bittiğinde iş kurma olanaklarına kavuşmaları hedeflenmişti. Böylece hem geçimlerini sağlayacaklar hem de ıslah edileceklerdi. Yine alet ve edevata ihtiyaç kalmayacaktı. Bu işler için öncelikle iki hapishane seçilmişti. Şimdilik Adana ve Payas hapishaneleri uygun görülmüştü. Bunlara hapishane tahsisatı için 5.000’er kuruştan sermaye olarak alet edevat tahsis edilmesi gerekiyordu. İmalat için gerekli

⁴⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye Nezareti, Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S.), 50-12/1

⁴¹ BOA, DH.TMIK.S.50-12/7

⁴² Bozkurt, *agm.*, s.268.

alet edevat ve pamuk alınırsa Adana ve Beylan hapishaneleri havalisinde, Payas Kalesi'nin orta yerinde birer zanaathane açılırsa bez, çarşaf vb. dokuma imalatının yapılması iyilik ve fayda sağlardı⁴³.

Adana Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 27 Ocak 1904 tarihli başka bir yazıda Adana ve Halep Muamelat-ı Umumiye Müfettişliği'nden gönderilen 04.01.1904 tarihli yazıya istinaden Dâhiliye Nezareti Adana Vilayetinden görüş sormuştu. Meclis-i İdare-i Vilayet, Payas Kalesi Hapishanesi'nden başka, uzun müddet cezaya çarptırılan ve hapishanelerde bulunan mahkûmların ilgi alanlarına uygun olarak çeşitli zanaatlarda çalıştırılmalarının irade-i seniyyeye uygun olarak gerçekleştirilmesi düşüncesindeydi. Bu nedenle imalat için gerekli olan "alât ve edavâtın" satın alınmasıyla birlikte hapishane müdüriyetine teslim olunmak üzere ne gibi şeylere ihtiyaç duyulduğu Cebel-i Bereket Mutasarrıflığından sorulmuştu. Ayrıca Cebel-i Bereket hapishanelerinin tamiratına dair hemen bir keşif için gerekenin yapılması hususunun yazılması kararlaştırılmıştı.⁴⁴

Çalıştırılarak bir meslek sahibi olmaları amaçlanan mahpusların bulunduğu hapishaneler bir dizi sorunla boğuşmaktaydı. 5 Aralık 1903 tarihinde Sadarete gönderilen bir raporda Adana Vilayetinde bulunan hapishanelerle ilgili şu bilgiler verilmiştir: Kozan sancak merkezinde bulunan hapishane aslında 6 koğuştan ibaretti. Hapishane, bir hanın kiralanmasıyla oluşturulmuştu. Daha sonra redif taburunun büyük memurlarına kiralanmış ise de han sahibine terk olunmuş, taburun dönüşünde bir mahal tedarik edilinceye kadar silah, eşya vesaire hapishanenin üç koğuşuna konularak bir müddet sonra ortalarından bir duvar ile ayrılmıştı. Hapishanenin boyu 8, eni 6 zira' olup; toplam 40 mahpus alabilecek kapasitede üç koğuşa ayrılmıştı. Oysa şu anda hapishanedeki mahkûm ve tutuklu sayısı "doksandan mütecâviz" di. Bunlardan 55'i açıkta ve tamamı perişandı. Sular içerisinde soğuşun ve yağmurun şiddetli tesiriyle çamurda vakit geçirdiklerini Halep ve Adana Müfettişi Galib "re'yü'l-ayn müşâhede" (bizzat) eylemişti. Redif dairesinin buradan çıkarılarak hapishaneden uzaklaştırılması veya yeniden bir hapishane inşa etmek için tahsisat çıkarılması için yapılan yazışmalardan bir sonuç çıkmamıştı. Aylık beşer mecdiye ücretle redif taburu için daha büyük konaklar bulunduğu halde bu iş geçiştirilmekteydi. Mahpusların muhafazası lüzumundan dolayı bu koğuşların "sür'atle tahliyeleri için icâb idenlere emr ve irâde buyrulması" önemli görülmüştü.⁴⁵

7 Ocak 1908'de Adana hapishanelerinin insan yaşamına uygun olmadığına dair raporlarda İslâhiye ve Hamidiye hapishanelerinin karanlık, mahpuslar için yetersiz ve sağlık kurallarına uygun olmadığı anlatılmıştı. Halep ve Adana Vilayetleri Adliye Müfettişliği tarafından durum Adliye Nezaretine bildirilmişti. Nezaret de mahkûmların bu halinin caiz olmadığını, aksaklıkların süratle giderilmesini Dâhiliye Nezaretine yazmıştır.⁴⁶

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl, tevkif edilen bazı şahısların davalarının görülmediği ve uzun süre hapiste kaldıkları yönünde şikâyetlere rastlanmıştı.⁴⁷ Hapishanelerde yeterli tedbirler alınmadığından zaman zaman firarlar olmuş⁴⁸ veya isyanlar baş göstermişti. Adana

⁴³ BOA, DH.TMIK.S.50-12/1

⁴⁴ BOA, DH.TMIK.S.50-12/7

⁴⁵ BOA, DH.TMIK.S.50-12/3-4

⁴⁶ BOA, DH.TMIK.S.71-42

⁴⁷ *İtidal*, S.2, 30 Ağustos 1324 [12 Eylül 1908]'ten naklen Ahmet Uçar, Kemal Erkan, Selman Soydemir, *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz1909)*, C 1, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.78-79.

⁴⁸ Karalar Mahallesiinde işlediği cinayet nedeniyle İstinaf Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilen Arap Mahmut, hapishane duvarından atlayarak firar etmişti. Olay, basına yansımış, basın ise hapishane yöneticilerini suçlamıştı. *İtidal*, S.17, 23 Kânûn-ı Sani 1324 [5 Şubat 1909]'ten naklen Uçar v.d., *age.*, C 1, s.298.

Olaylarının başlamasıyla merkez hapisanedeki mahkûmlar firar etmek için kapılara yüklenmiş, askerler damlara çıkmış ve ateş açmıştı. İsyan, birkaç mahkûmun ölümüyle bastırılmıştı.⁴⁹ 1909 senesinde Adana basınında hapisanelerle ilgili yazılar çıkmıştı. Buradaki mahkûmlar; basit suçlardan muvakkat tevkif müzekkeresiyle bir aydan fazla tutuklu bulunan şahıslar olduğu, tutuklular için ailelerinin dışarıdan getirdiği yemek ve elbiselerin çoğuna el konulduğu, cüzi bir kısmının mahpuslara verildiği, mahkûmların aileleriyle görüşmelerinin engellendiği yönünde şikâyetlerde bulunmuşlardı. İtidal gazetesi uygulamaları tenkit etmiş ve Müdde-i Umumi muavininin, iddiaları araştırması gerektiğini yazmıştı.⁵⁰

20 Ocak 1909 tarihli Maliye nazırı imzasıyla taşraya gönderilen bir yazıda; vilayetlerde ihtiyaç duyulan yapıların inşaat ve tamiri için gerekli keşiflerin yapılması, keşif evrakının usuller uygun bir şekilde hazırlanarak “idare-i vilayetçe” makul olup olmadığının “tedkik ve tasdik edilmesi”, sonrasında gerekli meblağ için yazı yazılması istenmişti. Havale memurlarının keşif varakasını yeniden düzenlediği Adana Defterdarlığına bildirilmişti. Adana’dan gelen 23 Mayıs 1906 tarihli telgrafnamede bundan sonra yazı ile bildirilen meblağ üzerinden muamele yapılacağı beyan edilmekle beraber Cebel-i Bereket Sancağı Ceza Dairesi’nin, Osmaniye ve Kars kazalarının hükümet konağı ve hapisanelerinin şiddetli kıştan dolayı “muhtacı tamir” bulunduğu, tehir edilmesi halinde vahim durumların ortaya çıkacağı belirtilmişti. Bahsi geçen yerlerin tamir masrafları için 12.000 kuruşluk havalenamenin düzenlenmesi ve yazılması Meclis-i İdare-i Vilayet kararıyla beyan edilmişti. Bunların inşaat ve tamiratının gerçekleştirilmesi için gerekli meblağın çıkarılması istenmiştir.⁵¹

1910’da Adana’ya gelen gazeteci Ahmet Şerif, Örfiye’de (Ceyhan) derme çatma bir hapisaneyle karşılaşmıştır.⁵² Örfiye’deki sorunların benzerleri diğer hapisanelerde de mevcuttu. 1914’te yapılan incelemelerde Adana Vilayeti dâhilinde bulunan mevcut hapisanelerin hemen hepsinin adi kiremitten yapılmış, eski ve harap durumda olduğu görülmüştür. Şöyle ki; güç kullanarak yıkmak bir yana bazılarının duvarları itmekle yıkılacak kadar dayanaksızdı. İncelemeleri yapan yöneticiler bu duruma bizzat şahit olmuşlardı. Adana idarecileri, hapisanedeki mahkûm sayısının kapasitenin üstünde olması ve burada çeşitli suçlardan mahkûm olan şahısların bulunması nedeniyle harap olan hapisanelerde her türlü suça bulaşmalarının mümkün olduğunu belirtmişlerdi. Hapisanelerin durumu daha fazla silahlı kuvvetin gerekliliğini ortaya koyarken aksine, vilayet jandarma mürettebatının noksan olması gerekli tedbirlerin alınmasını engellemektedir. Ya hapisaneler etrafı çevrilerek daha güvenli hale getirilmeli veyahut Jandarma kuvveti artırılmalıydı. Bahsi geçen talep Dâhiliye Nezaretine yazılmıştır.⁵³

1914’te Adana’da hapisanelerin dolu olduğu ve çözüm bulunması gerektiği merkeze yazıldığında genelde aynı cevap alınmıştır: Diğer mahallerdeki hapisanelerde de durum pek farklı değildir ve bu kurumla ilgili genel bir ıslahat düşünülmektedir. Genel bir ıslahat gerçekleştirilinceye kadar merkezi yönetim çaresiz olarak taşra yöneticilerine kullanılmayan kale, kışla ve han gibi yerleri cüz’i bir miktar para harcayarak hapisaneye dönüştürmeyi önermiştir.⁵⁴

⁴⁹ *İtidal*, S.38, 25 Nisan 1325 [8 Mayıs 1909]’ten naklen Uçar v.d., age., C 2, s.630.

⁵⁰ *İtidal*, S.14, 11 Kânûn-ı Sani 1324 [24 Ocak 1909]’ten naklen Uçar v.d., age., C 1, s.253.

⁵¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Şura-yı Devlet (ŞD), 438-75

⁵² Ahmet Şerif, *Anadolu’da Tanîn*, Haz. Mehmet Çetin Börekçi, C 1, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.134.

⁵³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dâhiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye Hapisaneler Müdüriyeti Evrakı (DH.MB.HPS.), 74-29/1-2

⁵⁴ BOA, DH.MB.HPS.97-26/2

1914 yılında Adana Hapishanesi kapasitesin üstünde mahkûm ve tutuklu barındırdığı için yeni gelecek mahkûm ve tutukluları karşılayacak durumu yoktu. Bu nedenle yeni çareler aranmış, hapishanenin hemen yanındaki bakkal ve kebabçı dükkânlarının kiralanmasıyla sorun çözülmek istenmiştir. Dâhiliye Nezareti, dükkân kirası, tadilat gibi yeni masrafların çıkacak olması nedeniyle ödenek verilmeyeceğini belirtmiş; terkedilmiş kışla, kale vb. yerlerin tespiti ve buraların hapishane olarak kullanılmasına yönelik çalışma yapılmasını istemiştir.⁵⁵

Sorunlar dolayısıyla sürekli gündemde olan Adana hapishanelerinin yenilerinin yapım planlarına dair bilgiler de mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde fiziki özellikler bakımından farklı planlı hapishane yapımı denemelerine rastlansa da Adana örneğinde olduğu gibi geniş avlulu yapılar da hayata geçirilmekteydi. Adana başmühendisi imzalı çizimlerde yapının dört tarafında gözetleme kuleleri bulunup kare bir avlu içerisindeydi. Hapishane iki kat olarak planlanmıştı. Memurlara ayrılmış odalar, gardiyan odaları tasavvur edilmiştir. Hapishane kısmı ise dikdörtgen bir yapıdır ve bir avlu etrafında konumlanmış koğuşlar bulunmaktadır. Hamam, çamaşırhane, mutfak, tuvalet gibi bölümler de vardır.⁵⁶

III. Cebel-i Bereket Hapishanelerinin Fiziki Durumu

İdari personel yetersizliği Cebel-i Bereket hapishanelerinin karşılaştığı önemli sorunlardan biriydi. Sancağa bağlı Payas Kazası hapishanesinde 1887'de 300'den fazla mahkûm bulunmaktaydı. Kazanın belediye tabibi, bahsi geçen mahpusların da muayenesini yapmaktaydı. Ancak tabip, kazanın birbirine bazen 2-3 saat bazen de 5-6 saat uzaklıktaki yerlerine gitmekte, üstelik 300 kişiyi aşkın "mücrimin" bulunan Payas Hapishanesi'ndeki mahkûmları muayene etmekteydi. Durumunu anlatan bir arzuhali liva makamına yazmış, bu talep oradan da vilayete gönderilmişti. Tabip, yaptığı işin karşılığı olarak belediyeden aldığı ücretin ancak Payas Kalesi'ndeki mücrimin için yaptığı masrafların karşılığı olduğunu beyan etmiştir. Bundan böyle maaşına kale mahsusatından zam yapılması veyahut kale için başka bir tabip gönderilmesi isteğinde bulunmuştu. Durumun vahametine binaen kale hapishanesindeki mücriminin muayenesi için tabibe hapishane tahsisatından ödenmek üzere 400 kuruş zam yapılması Vilayet İdare Meclisi'nce uygun görülmüş, Dâhiliye Nezaretinden onay istenmişti.⁵⁷ Bu talep; belediye tabiplerinin hapishanedeki mahpusların tedavi ve muayenelerini de yapmakla yükümlü oldukları, hazinenin fazla maaş verme imkânı olmadığı gerekçesiyle uygun görülmemiştir.⁵⁸

1888 yılında Cebel-i Bereket Sancağının merkezi olan Yarpuz'daki hapishanede 500 kuruş maaşla 1 müdür, 300 kuruş maaşla kâtip, 150'şer kuruş maaşla 8 gardiyan çalışmaktaydı. Gardiyanlar toplam 1.200 kuruş almakta, diğerleriyle birlikte maaşlar için harcanan para 2.000 kuruş tutmaktaydı.⁵⁹ Yine 1902'de Cebel-i Bereket Sancağı merkez hapishanesinin 400 kuruş maaşla bir kâtime ihtiyacı olduğu belirtilmişti. Muhasebenin bu konuda görüşü, bütçede para olmaması nedeniyle kâtip maaşına bir karşılık bulununcaya kadar eskisi gibi idare olunması şeklindeydi. Dâhiliye Nezaretinden Adana Vilayetine bu durum bildirilmişti.⁶⁰

Cebel-i Bereket Hapishanesi'nin durumu 1902'de şu şekildeydi: Hapishane, bir odadan müteşekkil olup en fazla 30 kişi barındırabilecek imkâna sahiptir. Mahkeme-i Temyiz kararına

⁵⁵ İbrahim Yılmaz, "Osmanlı Devleti Son Döneminde Adana Hapishanesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.21/ S.4, 2019, s.1416.

⁵⁶ Dirihan, *agt.*, s.177.

⁵⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye Nezareti, Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı (DH.TMIK), 1468-118

⁵⁸ BOA, DH.MKT.1470-32

⁵⁹ BOA, DH.MKT.1552-13

⁶⁰ BOA, DH.MKT.460/48.

göre buradaki mahkûmların mahkeme olmaları için Payas Kalesi'ne gönderilmeleri gibi bir tedbirin kabulü mecburiyeti hâsıl olmuştu. Adana Vilayeti İstinaf Müddei Umumiliği'nden konu yazılmış, Adliye Nezareti tarafından uygun görülmüş ve bu nezaret de bu durumu Dâhiliye Nezaretine bildirilmişti.⁶¹

Yine sancakta hapishanelerle ilgili en önemli sorunlardan biri de Cebel-i Bereket'te nisa (kadın) hapishanelerinin yokluğu idi. 24 Eylül 1888 tarihli bir yazıda sancak merkezi olan Yarpuz Kasabasında ve bağlı yerlerde nisa hapishanesi olmadığı ifade edilmişti. Bu durum Müslim ve gayrimüslim kadın mahkûmların "habs ve tevkiflerinde müşkilât" çıkarmaktaydı. Sorunun çözümüne yönelik Hacı Abdurrahman Efendi'nin evinin kiralanması ve kirası da dâhil olmak üzere kendisinin 150 kuruş maaşla gardiyan yapılması talebi iletilmişti. Dâhiliye Nezaretinden Adana Vilayetine gönderilen yazıda ise burada bir nisa hapishanesinin kaydına rastlanmadığı belirtilerek böyle bir masrafa kesinlikle girilmemesi gerektiği bildirilmiştir.⁶² 7 Ocak 1908'de Osmaniye, Hassa, İslahiye ve Bahçe kazalarında nisa hapishanesi bulunmadığı Halep ve Adana Vilayetleri Adliye Müfettişliğinin yazısında belirtilmişti. Bunun üzerine Adliye nazırı, Dâhiliye Nezaretinden adı geçen kazalarda uygun birer mahallin nisa hapishanesi olarak kullanılması konusunda girişimde bulunmasını istemiştir.⁶³ Adana Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen başka bir yazıda Cebel-i Bereket Sancağı hapishanelerinin tamir ve inşasına dair bazı girişimlere rastlanmaktadır. 1908 yılı başında Osmaniye, İslahiye, Bahçe ve Hassa kazalarında nisa hapishanesi bulunmadığı gibi İslahiye ve Hamidiye kazalarının hapishanelerinin "hıfzıssıhaya mugâyir bulunduğu" görülmektedir. Liva hapishanelerinin ekserisi ıslaha ve tamire muhtaç olup, harap haldedir. Hapishanelerin durumu birçok yazışmaya sahne olmuştur. 22 Şubat 1905, Mart ve 9 Temmuz 1906 tarihlerinde de bu konuda yazışmalar yapılmıştı.⁶⁴ Vilayetin, Cebel-i Bereket hapishanelerinin tamirat ve ıslah masraflarını karşılamaya gücü yetmemektedir. Bir an evvel gereğinin yapılarak sorunların giderilmesi Adliye Nezaretinden yazılmıştı. Adana Vilayetinden gelen yazıda ise bu gibi inşaatın gerçekleştirilmesinin padişah iradesine bağlı olduğu Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu'na bildirilmişti. Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu'na tekrar başvurulmuş ise de sonuç alınamamıştı. Hapishaneler "cidden muhtac-ı ıslah" olup tamirâtı mümkün olmamakta, Cebel-i Bereket Livası yöneticileri bir takım kulübelerde ikamet edip evraklar "açık saçık mahallerde" kalmakta, çaresizlikten bir şey yapılamamaktaydı. Adana Valiliği bu nedenle Maliye Nezaretine başvurulduğunu ifade etmiştir.⁶⁵ 1907'de hükümet konağı ve hapishanelerin yapımı için 200.000 kuruş çıkarılması yazılmışken Maliye Nezaretine başvurma gereği ortaya çıkmış, Nezaret de inşaat için gerekli miktarı ödeyeceğini bildirmişti. Adana Vilayeti ise Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir yazıda henüz hükümet konağı bile inşa edilemeyen Cebel-i Bereket sancak merkezi ve bağlı kazalardaki hapishanelerin yenilenme ve tamirinin "havalesiz" icrasının nasıl mümkün olacağını izaha muhtaç olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla hapishanelerin tamir ve yenilenmesi arzusu dile getirilmiştir. Hükümet konağının inşasının gerçekleştirilebilmesi için gerekli havalenin de bir an önce yapılması istenmiştir.⁶⁶

1909 yılında Adana Vilayetinde Adana İğtişası⁶⁷ denilen elim olaylar yaşanmış, Müslüman ve Ermeni toplumları arasında birlikte yaşama ümitlerini yok eden kanlı olaylar cereyan

⁶¹ BOA, DH.MKT.612-14/1

⁶² BOA, DH.MKT.1552-13

⁶³ BOA, DH.TMIK.S.71-42

⁶⁴ BOA, DH.TMIK.S.72-61/2

⁶⁵ BOA, DH.TMIK.S.72-61/3

⁶⁶ BOA, DH.TMIK.S.72-61/2

⁶⁷ Adana Olayları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Karlangıç, *agm.*, s.93-116; Salahi Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", *Belleten*, C. LI/S. 201, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s.1241-1290.

etmişti. İğtişaşın hapishanelerde yığılmalara yol açtığı görünmektedir. Olaylardan sonraki yıl Erzin’de dört tane hapishane tahminen 800-1000 kadar mahpusu barındırmaktaydı. Buralardaki mahkûmların büyük bir kısmı Adana Olaylarına karıştıkları gerekçesiyle tutulmaktaydılar. Hapishanelerin ihtiyaca cevap vermemesi üzerine Erzin’de bulunan hanın alt katı cezaevine dönüştürülmüştü.⁶⁸ Payas Hapishanesinde bulunan 300-400 kadar mahkûm kaçmış, bunlardan 30-40 tanesi merkeze gelerek teslim olmuş, Adana Hapishanesi’ne konulmuşlardı.⁶⁹ Ancak Adana merkezdeki hapishane de dolmuş, bulaşıcı hastalık tehlikesi ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine hükümet dairesinin arka tarafında bulunan “Mekteb-i Kebir-i İptidai’nin” hapishane olarak kullanılmasına karar verilmiş, gerekli tamirat yapılarak bir kısım mahkûmun oraya sevki kararlaştırılmıştı⁷⁰. Yine merkezdeki yığılma dolayısıyla 51 mahkûm Payas’a nakledilmişti⁷¹.

1910 yılında Cebel-i Bereket merkez hapishanesinin fiziki koşulları yetersizdi. Yapının pencerelerinin camsız ve kapaksız olması dolayısıyla soğğun tesiriyle mahpusların hasta olma riski vardı. Rüzgârın şiddetinden lambalar söndüğünden, bundan istifade ile mahkûmların duvarı delerek firara teşebbüs etme tehlikesi ortaya çıkmaktaydı. Hapishanenin tamirati için gerekli malzemenin 205 kuruş havaleyle karşılanabileceği Cebel-i Bereket Mutasarrıflığından bildirilmiş, talep edilen miktarın ihalesinin yapılması Adana Defterdarlığından Maliye Nezaretine yazılmıştı (10 Aralık 1910).⁷² 22 Aralık 1910 tarihli belgede 205 kuruş masrafla tamiratın yapılabileceğine dair hazırlanan keşif evrakının hatasız olduğu ifade edilmiştir. Keşif evrakının kabul edilmesinde bir sakınca olmadığı mühendisin yaptığı kontrollerle anlaşılmıştı.⁷³

Hapishanelerdeki sorunlar 1911 yılında da devam etmiştir. Cebel-i Bereket liva merkez hapishanesinin tamir edilmesi ve yapıya bazı ilaveler yapılması gerekmiştir. Bu iş için 9 Şubat 1911 tarihli havalenameyle onay çıkmıştı. İzin verilen 5.100 kuruşun havalenamesi Şubat’ta yazılmadığından tamir olayı gerçekleşmemişti. Aynı sene tamirin yapılabilmesi için liva mutasarrıflığı yeniden talepte bulunmuştu. Durumu Adana Vilayeti de merkeze bildirmişti.⁷⁴

Zaman zaman işlevlerini yitiren bazı eski hapishanelerin farklı amaçlarla kullanımı da gündeme gelmişti. Cebel-i Bereket sancak merkezinin Erzin’den Osmaniye’ye nakliyle buradaki hapishanenin eski fonksiyonunu kaybettiği anlaşılmaktadır. Erzin Hapishanesi 5-6 dönümlük arazi üzerine inşa edilmişti. Cebel-i Bereket liva merkezinin Osmaniye’ye taşınmasıyla âdeta bir köy haline gelmiş olan Erzin Kazasındaki hapishane işe yaramıyordu. Eğer kendi haline bırakılırsa zamanla harap olacaktı. Bina, maarife -arsasıyla beraber- terk edilirse mektebe dönüştürülebilirdi. Liva muhasebesi de bunu tasvip ediyordu.⁷⁵ 26 Şubat 1911’de Adana Vilayetinden Maliye ve Maarif Nezaretine Erzin Hapishanesi’nin “adem-i lüzumuna binaen” mektep haline getirilmesi talebi bildirilmişti. Maarif Nezareti durumu Maliye Nezaretinden sormuştu. Maliye Nezareti 2 Mayıs 1911’de binanın “bila bedel” maarife terk edilmesine dair kanunda bir açıklık bulunmadığının Mebani-i Emiriye’den bildirildiğini belirterek hapishanenin Maarife terkininin mümkün olmadığı şeklinde cevap vermiştir.⁷⁶

⁶⁸ Ahmet Şerif, *age.*, s.136.

⁶⁹ *İtidal*, S.39, 29 Nisan 1325 [12 Mayıs 1909]’ten naklen Uçar v.d., *age.*, C 2, s.646.

⁷⁰ *İtidal*, S.69, 6 Temmuz 1325 [19 Temmuz 1909]’ten naklen Uçar v.d., *age.*, C 2, s.952.

⁷¹ *İtidal*, S.76, 18 Temmuz 1325 [31 Temmuz 1909]’ten naklen Uçar v.d., *age.*, C 2, s.1019.

⁷² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Maliye Nezareti, Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM), 832-8/1

⁷³ BOA, ML.EEM.832-8/1

⁷⁴ BOA, ML. EEM.838-36/4-5

⁷⁵ BOA, ML. EEM.864-51/1

⁷⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Maarif Nezareti, Tedrisat-ı İptidaiyye Kalemî (MF. İBT), 320-71/1-2-3

İstanbul'a sürekli olarak hapishanelerin yetersizliğiyle ilgili yazılar gitmekteydi. Vilayet İstinaf Müddei Umumisi, Cebel-i Bereket Sancağı Hapishanesi'nin darlığı nedeniyle buradaki "mahbusinin" diğer mahallere naklini talep eden yazıyı Adliye Nezaretine yollamıştı. 19 Kasım 1913'te Adliye Nezareti cevabi yazıda: hapishanelerin cümlesinin Cebel-i Bereket'tekinden farklı olmadığını, bu nedenle bazı yerlere mahpus nakletmenin imkânı bulunmadığını, bahsi geçen mahpusların vilayet merkezindeki hapishaneye gönderilmesi, eğer bu mümkün değilse "mahallince hün-i muhafazaları" gerektiğini emretmiştir. Ancak Cebel-i Bereket'ten gelen haberler iç açıcı değildi. Livadaki bazı hapishanelerde yer olmadığı, mahpuslardan bir kısmının kapı önlerinde yatırıldığı, merkeze bağlı bazı yerlerde mahpusların bir kısmının başka yerlere nakli mümkün olmazsa görevlilerin sorumluluk kabul etmeyecekleri telgraflara yansımıştır. Üstelik Adana merkez hapishanesinin "meşhur olan izdihamdan dolayı" zaten mahkûm alması imkânsızdı. Mevcut mahkûmların münasip korunaklı bir yere nakilleri konusunda yol gösterilmesi Hapishane Komisyonu tarafından arz olunmuştu (12 Ocak 1914). Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti, 20 Ocak 1914 tarihinde hapishanelerle ilgili genel bir ıslah çalışmasının yapılacağından bahsetmişti. O zaman kadar "çare-i acil olmak üzere" münasip bir mahalde kullanılmayan kale, kışla, han gibi yapılar mevcutsa beş seneden fazla hapis cezası olanların buralara yerleştirilmelerini, bu işler için de bir miktar masrafla gerekli çalışmaların yapılmasını uygun görmüştü. Ona göre tahkikat yapılması ve neticesinin yazılması istenmiştir⁷⁷. Adana Adliye Müstantik Muavinliği, "Cebel-i Bereket Livası muamelelat-ı adliyesi netice-i teftişiyesine dair" yazıyı Adliye Nezaretine yollamıştı. Teftiş raporunda, kazada bulunan hapishanelerin mahkûmların tutulması için çok yetersiz olduğu, "kavâdi-i hıfzıssıhhaya mugayir" bulunduğu belirtilmişti. Adliye Nezareti de binanın mahallin ihtiyaçlarını karşılayacak hale getirilmesine müsaade edilmesini Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.⁷⁸ Yine 4 Şubat 1914'te Adana Vilayetinden Maliye Nezaretine gönderilen bir belgede hapishanenin tamiri ve parmaklıklarının yapılması için 505 kuruş keşif evrakı çıkarıldığı bildirilerek gerekli meblağın ödenmesi istenmişti.⁷⁹ 23 Şubat 1914'te Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti, Adliye Nezaretine yolladığı bir yazıda hapishanelerin inşasına başlandığında "Cebel-i Bereket Hapishanesi'nin de ıslahı çaresine tevessül edileceği"ni beyan etmişti.⁸⁰

Adana Vilayetinden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyetine yazılan 2 Temmuz 1914 tarihli başka bir yazıda; mahpusların bir kısmının kiralanacak bir haneye taşınması için süratle harekete geçilmesi, tecrithane oluşturularak bir salgının çıkmasına meydan verilmemesi istenmişti.⁸¹ 16 Temmuz'da müdüriyet, tifo salgını bitene kadar tecrithane bedelinin eldeki tahsisattan karşılanması dışında bir çare olmadığını bildirmişti.⁸²

Sorunlar çözülemediği gibi daha fazla ağırlaşıyordu. Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen 15 Ağustos 1914 tarihli yazıdan Cebel-i Bereket merkez hapishanesinin şartlarının uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Hapishanenin inşaat ve tamiratının "vakt ü nakte muhtâc" olduğu, yani inşaatın zaman ve paraya olan ihtiyaç nedeniyle hemen yapılmasının "gayr-i kâbil olduğu" belirtilerek zabıta kuvvetlerinin artırılarak güvenliğin tesisi istenmişti.⁸³ Yine Adana Vilayetinden 21 Ocak 1915'te

⁷⁷ BOA, DH.MB.HPS.97-26/1-2

⁷⁸ BOA, DH.MB.HPS.97-26/4

⁷⁹ BOA, ML.EEM.838-36/1

⁸⁰ BOA, DH.MB.HPS.97-26/3

⁸¹ BOA, DH.MB.HPS.44-8/2

⁸² BOA, DH.MB.HPS.44-8/1

⁸³ BOA, DH.MB.HPS.73-20/1

Dâhiliye Nezaretine yollanan bir yazıda Dörtüol hükümet konakları ve imarından zükur hapishanesine düşen 12.830 kuruşluk havalenamenin yazılması mahallinden talep edilmişti. Merkezde bu iş için tahsis edilmiş bir para bulunmadığından havale miktarı kadar kısmının Dâhiliye borcunun hapishanelerin kirasından karşılanmasına müsaade edilmesi arz edilmişti.⁸⁴

Cebel-i Bereket Hapishanesi'nin 1915 yılı baharında da fiziki şartlarında bir değişiklik yoktur. Hapishanenin doluluk oranının fazla olması, mahpuslar arasında kıpırdanmalara neden olmuştur. Hastalar için tecrit odası olmamasından dolayı salgın hastalıkların yayılma riskinden bahsedilmiştir. Adana Vilayeti Adliye müstantığı, Osmaniye mahkemeleri ve adliyesi hakkında bilgiler içeren bir yazıyı Adliye Nezaretine göndermişti. Onun Cebel-i Bereket Hapishanesi'nin durumu ile ilgili verdiği bilgilere göre hapishanenin kapasitesi 50 kişilikti ve yaşam koşulları mahkûmların kalmasına uygun değildi. Üstelik elli kişinin kalmasına dahi uygun olmayan şartlarda hapishanede 200 "mahbusin" bulunması izdihama neden olmuştu. Hapishanenin tamirinin yakın zamanda hem para hem de zaman açısından mümkün olması, hastalıkların yayılma ihtimalini arttırmakta, mahkûmların sürekli olay çıkarmasına neden olmakta ve yaza kadar bu durum devam ederse sorunların daha büyük boyutlara ulaşma tehlikesi bulunmaktadır. Yine 80 şahsın mahkemeleri yapılarak, 40 mahpusun da tahkikatı tamamlanmıştı. Bunlar Mahkeme-i Temyiz kararıyla Osmaniye mahkeme ve müstantığına havale edilmişti. Yaşanan sorunun çözümüne yönelik bir çare bulunması Adliye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine yazılmıştı.⁸⁵

Adana Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen başka bir yazıda (11 Nisan 1915) Cebel-i Bereket Hapishanesi'ndeki "mahbusinin" bir kısmının Erzin Hapishanesi'ne sevk edildiği bilgisi yer almaktadır. Yine Zeytunluların Divan-ı Harp'te yargılanmaları için Maraş'a iadeleri kararlaştırılmış ise de Bir ahırken hapishaneye dönüştürülmüş olan Osmaniye Hapishanesi'nde insanların yaşamasının "gayr-i kâbil" olduğu belirtilmiştir. Şimdilik hasta mahbusinin tedavilerinin teminine yönelik bir mahal bulunmuştu. Hemen 6.454 kuruşluk keşif yapılmış ve takdim edilmiş, acilen hapishane için gerekli iznin verilmesi istenmiştir.⁸⁶

Adana Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 28 Haziran 1916 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre bir kilise hapishane olarak kullanılmak istenmiş, mahalle içindeki kilisenin hapishane yapımına uygun olmadığı, kasaba dışındaki eski hükümet konağının hapishane olarak kullanılıp kullanılmayacağı Cebel-i Bereket Mutasarrıflığından sorulmuştu. Mutasarrıflık, eski hükümet konağının harap bir halde olduğunu, 150 mahkûmu alabilecek derecede tamirinin yapılmasının mümkün olmadığını, üstelik binanın duvarlarının topraktan yapılmış olduğundan maksadı temin edemeyeceğini ifade etmiştir. Hapishanenin yeniden inşası gerektiğini, bu konudaki plan ve resmin gönderildiğini belirtmişti. Yeni hapishane için gerekli masraf 120.876 kuruş olarak hesaplanmıştı. Bu masrafın karşılanması için havalename gönderilmesine müsaade buyrulması istenmişti.⁸⁷

20 Haziran 1917'de Cebel-i Bereket liva hapishanesinin eksiklerinin tamamlanması için 5.029 kuruşa ihtiyaç olduğuna dair keşif varakası Adana Defterdarlığı tarafından Dâhiliye Ne-

⁸⁴ BOA, DH.MB.HPS.44-49/2

⁸⁵ BOA, DH.MB.HPS.73-20/2

⁸⁶ BOA, DH.MB.HPS.74-29/6

⁸⁷ BOA, DH.MB.HPS.M.25-22

zaretine gönderilmişti. Hapishanenin eksiklerinin giderilmesi için irade buyrulması arz edilmiştir.⁸⁸ Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi, keşif varakasının eksiklikler içerdiğini beyan ederek 1 Eylül'de evrakı iade etmiştir.⁸⁹

Yukarıda değinildiği gibi keşfname incelenmiş ama hesaplamalar ve içeriğinin gönderilmediği görülmüş, bu nedenle "mugâyir bir usul" ortaya çıkmıştı.⁹⁰ Bu tür durumlarda 2.000 kuruştan fazla tamirat masrafı çıktığında tamirat keşfi tasdik edildikten sonra tahsisatın verilmesi gerekiyordu. Ancak yazışmaların uzun süre devam etmesi, bu nedenle de mevsimin geçmesi dolayısıyla "tahsisâtın i'tasıyla keşfinin tahakkuku hususunun" vilayete yazılması uygun görülürse keşif sonucu çıkarılan 6.454 kuruş masrafın "inşa'î hâliye muvazenesinin on üçüncü hapishaneler inşaat ve tamirat hasılatından havalenamesinin tanzimi" mümkün olabilmekteydi. Bu konuda muhasebe müdüriyetine irade buyrulmasıyla sorunun çözülebileceği belirtilmiştir.⁹¹ Daha önce gönderilen 2.000 kuruş yetersiz geldiğinden 2.000 kuruş daha gönderilmesi kararı çıkmıştır.⁹²

1912 yılında hükümet konağı ve hapishane olarak kiralanan Hırlakyan Otelinin tamir masraflarının karşılanması meselesinin gündemde olduğu görülmektedir. Osmaniye'nin Cebel-i Bereket liva merkezi olmasından sonra bedeli ödenerek Hırlakyan Otelini kiralanmıştı. Mali mart ayı başından itibaren hükümet konağının kirasına 5 kuruş daha zam yapılmıştı. Adı geçen otelin müstemilatından olan hapishanenin badana vb. eksikleri için tamir ihtiyacı hâsıl olmuştu. Mutasarrıf, icar anlaşmasının metninde olmadığı halde hiçbir tamirat masrafını kabul etmiyordu. Liva merkezi Osmaniye'ye taşındığı zaman Maliye Nezareti 3.000 kuruş tutarındaki masrafları kabul etmemiş, bu tür eksikliklerin giderilmesinin oteli kiraya veren şahsa ait olduğunu belirtmişti. Ancak otel sahibi masrafları kabul etmemekte ısrar etmiş, Adana yöneticileri badana için lazım olan 216,5 kuruşun süratle gönderilmesini Maliye Nezaretinden talep etmişti.⁹³

Yukarıda Bahsi geçen Maraşlı Hırlakyan Ohannes, otelini hükümete kiralamıştı. Yapılan mukavelenamenin içeriğini Hırlakyan ve Cebel-i Bereket Muhasebecisi vekili Bekir Sıtkı efendiler kabul etmişlerdi. Bu, 15 Ağustos 1918'den itibaren iki senelik kirayı içeren anlaşmaydı. Kira sözleşmesi Cebel-i Bereket Bidayet Mahkemesi başkâtibi Veliyyüddin Efendi ve Cebel-i Bereket İcra memuru Ömer Efendi tarafından "aslına mutabık" olarak tasdik edilmiştir (01.03.1918).⁹⁴

Hırlakyan Otelinin kira mukavelename suretinden Cebel-i Bereket Hükümet Konağı ile ilgili şu bilgilere ulaşılabilir: İlmiye Dairesi; 1 adet kadı odası, 1 adet başkâtip Odası, 1 adet imam odası olmak üzere 3 odadan oluşmaktaydı. Bunlar için ödenmesi gereken icar bedeli 350 kuruştur. Adliye Dairesi; 2 muhakeme odası, 1 adet müddei umumi odası, 1 adet müddei umumi naibi odası, 1 adet katib-i adl odası, 1 adet icra dairesi ve 3 adet mahkeme kalemi olmak üzere 10 odaydı. Bunların icar bedeli 650 kuruştur. Yine dâhiliye dairesi; 1 adet hapishane müdüriyeti odası, 1 mahpushane ittihaz edilen büyük koğuş, 1 adet tecrithane odası, 1 adet gardiyan odası olmak üzere 4 odadan ibaretti. İcar bedeli 350 kuruştur. Jandarma dairesi içerisinde Ziraat Bankası'na tahsis edilmiş ve icar bedeli 200 kuruş olan 1 bir oda vardı. Yine 1 adet

⁸⁸ BOA, DH.MB.HPS.47-8/2

⁸⁹ BOA, DH.MB.HPS.47-8/1

⁹⁰ BOA, DH.MB.HPS.74-29/8

⁹¹ BOA, DH.MB.HPS.74-29/2

⁹² BOA, DH.MB.HPS.74-29/4

⁹³ BOA, ML. EEM.851-46/1

⁹⁴ BOA, DH.MB.HPS.48-5/14

jandarma taburu kumandanı odası, 1 adet Jandarma taburu kâtibi odası, jandarma taburu kalem odası, 1 adet bölük kumandanlığı olmak üzere toplam 4 oda bulunmakta ve icar bedeli 1.550 kuruş tutmaktaydı⁹⁵.

Emlak sahibi Hırlakyan Ohannes 5 Ağustos 1918’de Cebel-i Bereket Mutasarrıflığına derdini anlatan bir arzuhal yazmıştı. Adliye, jandarma ve banka daireleri ve hapishane olarak kullanılan, jandarma neferât koğuşunun 13 Mart 1915 sonuna değin düzenlenen konturatonunun süresi dolmuştu. Konturatonun yenilenmesiyle senelik icar bedelinde telafisi mümkün olmayan zararlar gördüğünü, bir senelik 350 lira verilmesi şartıyla konturatonun düzenlenmesi için icap edenlere gerekli emrin yazılmasını istemiştir⁹⁶.

Oteldeki devlet kurumları için önceden ödenen miktarlar şöyleydi: Maliye dairesi 340 kuruş, defter-i hakani 140 kuruş, dâhiliye dairesi 232 kuruş 20 para, hapishane 140 kuruş, Emniyet-i Umumiye 60 kuruş, Jandarma 270 kuruş, İlmiye 100 kuruş, adliye 300 kuruş, ticaret, ziraat ve orman 47 kuruş 10 para, Ziraat Bankası 65 kuruş, nafia dairesi 95 kuruş. Dâhiliye, maliye ve defter-i hakani, emniyet-i umumiye ve orman daireleri 1 Eylül 1918’de Hırlakyan Oteli’nden çıkarılmış, belirli bir icar ile Hacı Halil Ağa hanesine taşınmıştır. Hırlakyan Oteli’nde ise adliye, şer’iyye, Jandarma, hapishane, Ziraat Bankası daireleri kalmıştı. Bunların mukavelenamesinin düzenlenmesi için “muhasebe-i liva”ya gönderilmesi Cebel-i Bereket muhasebecisi Bekir Sıtkı ve Emlak Emmini memuru Sabri tarafından talep edilmişti.⁹⁷

Yukarıda belirtildiği gibi Hırlakyan Oteli’nde adliye, şer’iyye, jandarma, hapishane ve Ziraat Bankası kalmıştı. 1334 senesi icarı için Hırlakyan Ohannes pazarlıkla ikna edilmiş, oteli 300 liraya kiraya vermeyi kabul etmişti. Hapishane için 350 kuruş, jandarma dairesi için 950 kuruş (14 odadan müteşekkildi.), ilmiye dairesi için 350 kuruş, adliye dairesi için 650 kuruş, Ziraat Bankası için 200 kuruş olmak üzere toplam 2.500 kuruş ödenecekti. konturatonun düzenlenerek muhasebeye havalesi Cebel-i Bereket Liva Muhasebesi’nden Emlak Emmini İdaresi’ne yazılmıştı.⁹⁸

İcar sözleşmesi, senelik 300 lira olarak belirlenmişti. Mukavelenamede şunlar bulunmaktaydı: Her dairenin icarınının Hırlakyan Ohannes ve Tütüncüyan’a veya Hırlakyan ayrılır veya azledilirse onun vekillerine verilmesi uygundur. Otel; üst katta 18 oda, alt katta 4 oda ve 1 ahır, hala kullanılan 1 hapishane koğuşu ve 1 jandarma koğuşu, 5 ufak odası olan büyük bir kahvehane ve içeride iki çeşme, yeterli miktarda meydanlıktan ibarettir. Ne zaman hükümet konağı inşa edilir ve liva merkezi başka bir yere taşınırsa hükümet derhâl ve muhakemesiz burayı tahliye ve konturatomyu feshedecektir. Hane ve otelin iç ve dışında her sene badana yapılarak kiremitlerin değiştirilmesi, ortaya çıkacak bir kısım tamiratların yapılması, dışarıdan gelen su kanallarının bozulması durumlarında kiraya veren kişi derhal gerekli tamirleri yapacaktır. Bunun karşılığı olarak kiraya veren kişinin hükümetten bir karşılık talebinde bulunma hakkı yoktur. Eğer kiraya veren kişilerin tamir masraflarını karşılayamayacağı durumlar olursa kiraya mahsuben masraf Mal Sandığı’ndan karşılanacak ve tamirat derhal gerçekleştirilecektir. Odaların kapı ve pencereleri sağlam teslim alınacaktır. Anlaşma dışında hükümetin lüzum gördüğü bazı inşaat işleri mal sahibine yüklenmeyecektir. Yine otelin yapısında mal sahibinin rızası hilafına bir değişiklik yapılmayacaktır. 1 Ağustos 1918’den geçerli olmak üzere bir sene müddetle icar anlaşması yapılmıştır. Eğer bir sene sonra bir ihtilaf hâsıl olursa yapı, iki tarafın da onaylayacağı 4 “ehl-i vukuf”un belirleyeceği bedel üzerinden hükümet tarafından tekrar kiralanacaktır. Kiralayan kişi Maraşlı Hırlakyan ve evlatları varisleri adına

⁹⁵ BOA, DH.MB.HPS.48-5/14

⁹⁶ BOA, DH.MB.HPS.48-5/7

⁹⁷ BOA, DH.MB.HPS.48-5/7

⁹⁸ BOA, DH.MB.HPS.48-5/14

Hırlakyan Ohannes, kiracı Cebel-i Bereket Sancağı muhasebecisi vekili Bekir Sıtkı'dır⁹⁹. 1 Kasım 1918 tarihli bir belgede 350 kuruş karşılığında hapisanenin kullandığı odaların 4 tane olduğu belirtilmektedir. Bunlar: 1 adet hapisane müdüriyeti odası, 1 adet mahpushane itti-haz edilen büyük koğuş, 1 adet tecrithane, 1 adet gardiyan odasıdır¹⁰⁰.

Yukarıda belirtildiği üzere Eylül/Ekim 1919 tarihinde dâhiliye, maliye, defter-i hakani, emniyet-i umumi, ticaret ve ziraat daireleri Hırlakyan Otelinden çıkartılarak Halil Ağa hanesine taşınmıştı. Böylece Hırlakyan Otelinin üst katındaki 4 odayla alt kattaki odalar jandarma zabitan ve neferâtı, kalem ve nezaretine, hapisaneye, 8 odası adliye, 4 odası şer'iyeye ve eytam dairelerine, 1 odası Ziraat Bankası'na, üst kattaki odalardan biri ve alt kattaki odalardan 4 oda hapisane koğuşu olarak düzenlenmiştir. Nakledilen dairelerin odalarında kirası karşılığı, kiraya verenin tadilat yapması karşılığında Muhasebe-i Liva ile otel sahibi arasında 2.500 kuruş bedelle anlaşma sağlanmıştır. Bu bedellerden 350 kuruş hapisaneye, 950 kuruş Jandarma, 350 kuruş ilmiye ve 650 kuruş adliye, 200 kuruş ise Ziraat Bankası için ödenecektir. Anlaşma liva muhasebesinin tasdiğiyle konturatoya iştirilmiştir. Liva İdare Meclisi tarafından karar alındıktan sonra sözleşme Dâhiliye Nezaretine yollanmıştır¹⁰¹.

IV. Cebel-i Bereket Hapishanelerinde Mahkûmlar ve Tutuklular

Adana Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 9 Ekim 1900 tarihli bir yazıda;1884'ten beri Cebel-i Bereket Sancağı Ceza Mahkemesi'nce cinayetten mahkum 60 kadar kişinin "adem-i takib" (takipsizlik) yüzünden şurada burada gezdikleri istihbaratının alındığı belirtilmiştir. Bunların isimlerini ve "müddet-i mahkûmiyetlerini havi" bir defterin adliyeden alınarak gönderilmesi, yine "icra-yı tahkikat için" merkezden bir zabıt ve kâfi miktarda zabıta sevk edilmesi istenmişti. Soruşturmanın layığıyla sürdürülmesi sonucu bunların işledikleri suçlar ve sayıları şöyle tespit edilmişti. 5 kişi idam, 5 kişi 15 sene, 12 kişi 3 seneden 10 seneye kadar müddetle mahkûm olmuşlardı. 22 şahıs yakalanarak adliyeye teslim edilmişti. 1 şahsın idamı gerçekleşmiş, üçü on beşer, ikisi üçer seneye mahkûm olmuşlardı. 6 şahsın vukuatları mahallince tasdik edilmişti. 23 şahıs çoğunlukla "gurebâdan olduklarından" nerede bulduklarının tahkiki hala mahkeme olmamıştı. Yerlerinin öğrenilmesi için mahalli hükümete tebligat yapılması istenmiş, geriye kalan 10 şahıs şiddetle kovuşturulduğundan 15-20 senedir firarda gezen "bu eşirrânın" elde edileceğinden şüphe edilmediği ifade edilmiştir. Derdest edilen şahıslar arasında birden çok cinayete karışan ve uygunsuzluğu alışkanlık edinmiş, senelerden beri haydutluk yapan ve bir türlü yakalanamayan şahıslar vardı. Bunlar İslahiye taraflarında hayvan hırsızlığı yapmaktaydı. Cebel ormanlarını kendilerine sığınak yapanlara da rastlanmaktaydı. Usul ve nizam dairesince tahkikatın cereyanıyla halkın emniyet ve rahatının temininin sağlanacağına itimat edildiği Cebel-i Bereket Mutasarrıflığından yazılmıştı.¹⁰²

Sancağa bağlı hapishanelerde bazı yöneticilerin kadın mahkûmlarla ilgili uygun olmayan hareketleri Sadarete şikâyet edilmişti. 1895 yılında Hassa Kaymakamı, kadın mahkûmları erkek hapisanesine koymakla itham edilmişti. Şikâyette bulunan şahıs ise bölgenin eski bey ailelerindendi. Olayın doğruluğunun araştırılması Adana Vilayetine emredilmişti¹⁰³. Cebel-i Bereket hapishanelerinde sağlık durumunun el vermemesinden kaynaklı af talepleri de vardı. Payas Hapishanesi'nde 1891 tarihinden beri cinayet suçundan 15 yıl müddetle kürek cezasına

⁹⁹ BOA, DH.MB.HPS.48-5/8

¹⁰⁰ BOA, DH.MB.HPS.48-5/12

¹⁰¹ BOA, DH.MB.HPS.48-5/11

¹⁰² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye Nezareti, Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat (DH.TMIK.M), 96/37

¹⁰³ BOA, DH.MKT.429-89/1-2

çarpıtılan bir mahkûm 8 seneden beri hapis yattığını, kalan süresinin affedilmesini istemişti. Payas Meclis-i İdaresinden tanzim edilen mazbata ve tabip raporu Adana Mahkemesi İstinta-kiyesi Müddei Umumiliği'nin 27 Nisan 1899 tarihli yazısıyla mütalaa ve tetkik edilmişti. Mahkûmun romatizma ve kalp rahatsızlığı bulunduğu ve hastalığının iyileşme imkânı bulunmadığından affı konusu, Adliye Nezaretinden Sadarete yazılmıştır¹⁰⁴.

Cebel-i Bereket hapisanelerindeki mahkûmlara yabancı devletlerin ve misyonerlerin ilgisi de söz konusuydu. Fransız büyükelçiliği kendi tebaası olan Katolik papazlardan Çeptikanlı (?) adında bir rahibi Fransız konsolos kavasıyla (süvari) Mart 1906'da Payas'a göndermiş, burada mahkûm bulunan 12 Bulgar'a yardım etmek istemişti. Hapishane müdürünün huzurunda 25 lira dağıtmış, bahsi geçen paranın Dersaadet'teki Fransız Sefaretinden gönderildiği Cebel-i Bereket Mutasarrıflığından yazılmıştı. Adana Valisi Bahri Paşa da durumu 26 Mart 1906'da merkeze bildirmişti.¹⁰⁵

Cebel-i Bereket hapisanelerinde haksızlığa uğradığını, yargı makamında bulunanların kendisine haksızlık ve zulüm yaptığını iddia edenler vardı. 1906 yılının Eylül ayında Çavdar adlı bir şahıs Cebel-i Bereket Tevkifhanesi'nden Dâhiliye Nezaretine bir telgraf yollamıştı. Hasmı olan Kirigos kendisinin atının kolanının altına bir şeyler yerleştirmiş, sonra da ihbar etmişti. Şahitlerin görüşleriyle de masumiyetinin ortaya çıktığını, ama sebepsiz yere kötü niyetle kanunun verdiği yetkiyi suiistimal ederek "eylemler sevdasına düşen müdde-i umumi muavini Naşid ve Hacı ve diğer Hacı efendilerin zulümlerinden" yılmıştı. Şahitleri tehdit edilmekteydi. Çavdar, masum olduğunu, eğer bu ortaya çıkmazsa idam edilmeye dahi rıza göstereceğini bildirmiş, olayın araştırılması için adil bir müfettişin görevlendirilmesini talep etmişti.¹⁰⁶

4 Şubat 1907 tarihli bir belgede Payas Hapishanesi'nde mahkûmlara kötü muamele yapıldığına dair başka şikâyetlere de rastlanmaktadır. Teşri-i Muamelat Komisyonu Adana Vilayetine gönderdiği yazıda bahsi geçen iddiaların doğru olmadığını bildirmiştir.¹⁰⁷ Vali de merkeze yazdığı telgrafta eski Cebel-i Bereket mutasarrıfının tahkikat için Payas'a gönderildiğini belirtmişti. Tahkikat neticesinde mahkûmlar arasındaki huzursuzluktan dolayı mahkûmların "yekdiğerine tecâvüzât-ı lisânide buldukları" anlaşılmıştı. Mahpuslar arasındaki ağız dalaşının hapishane memurlarının "idaresizliğinden ileri geldiği" görülmüş, gardiyanlardan icap edenlerin değiştirilmesi suretiyle mahpusların istirahatleri temin edilmişti. Yine mahpuslara ve inzibat memurlarına gerekli nasihatlerde bulunulduğu, yapılan şikâyetin mübalağadan ibaret olduğu, "hilafet makamının şanına mugayir bir hal" olmaması için gerekli özenin gösterileceği Vali Bahri Paşa tarafından merkeze yazılmıştı.¹⁰⁸

Cebel-i Bereket merkez hapishanesinden firarlar da olmaktaydı. 1908 yılında 10 kadar mahkûm, nöbetçiyi ağır şekilde yaralayarak firar etmişti. İhbar alınır alınmaz firarilerden biri yakalanmış, diğerlerinin takibi için de güvenlik kuvvetleri çıkarıldığı, yakalanmalarına çalışıldığı Adana Adliyesi'nden 24 Haziran 1908'de yazılmıştı. Dâhiliye Nezareti durumu 5 Temmuz 1908 tarihli yazıyla Sadarete bildirmişti.¹⁰⁹

Bazen tahriklerden kaynaklı olarak yöneticilerin de hapse atıldığı olmuştur. Adana Olaylarından 15 gün önce Ermeni tahriklerine kapılan sancak Jandarma kumandanı kendisine karşı saldırganlık gösterip hakaret eden bir Ermeni komiteciyi tokatlamış, Vilayet Ceza Mahkemesi

¹⁰⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Adliye ve Mezâhib Evrakı (İ.AZN), 34-31/1-2-3

¹⁰⁵ BOA, DH.MKT.1067-25/1

¹⁰⁶ BOA, DH.TMIK.M.231-35-2

¹⁰⁷ BOA, DH.TMIK.M.236-46/2

¹⁰⁸ BOA, DH.TMIK.M.236-46/1

¹⁰⁹ BOA, DH.MKT.1267-45/1

tarafından bir ay hapse mahkûm edilmiş, hükümet otoritesi Ermeni komiteciler ve halk nazarında peş paralık edilmişti. Yaşananlar Ermenilerin baskı ve rüşvetleriyle gerçekleşiyordu.¹¹⁰

Toplumsal kargaşanın arttığı dönemde hapishanelerde isyanlar çıkmış, toplu firar olayları gerçekleşmişti. Adana Olaylarının beşinci günü Payas hapishane ve nahiye Müdürü ile jandarma komutanı mahpusların jandarmayı zorladıkları ve kaçmak üzere oldukları haberini Cebel-i Bereket mutasarrıfına ulaştırmışlardı. Yaşanacakların önüne geçmek için kuvvet istemişler, bunun üzerine İskenderun kumandanı Miralay Sadık Bey'den ve vilayetten yardım istemiş, gönderilen kuvvetler yolda dağılmıştı. Böylece 3.000'i aşkın mahpus kaçmıştı. Askerin farklı yöndeki olaylara müdahalesinden yararlanan sancak merkezindeki mahpuslar da kapıları kırarak çıkmışlardı. Asker onlara müdahaleye yönelince bazı kimseler Ermenileri öldürmeye kalkmışlar, askerler Ermenilerin öldürülmesini engellemek için mahpuslara müdahale edememişler, böylece merkez hapishanesindeki bütün mahkûmlar firar etmişlerdi.¹¹¹

Mehmet Asaf ise Erzin ve Payas'taki mahkûmları tahliye ettirmekle itham edilmiş ancak Divan-ı Örfi 14 Temmuz 1909'da Mehmet Asaf'ı şahitlerin şahadetleriyle suçsuz bulmuştu. Divan-ı Örfi kararında: Payas Hapishanesi'nden kaçışların emirle değil, jandarmaların görev yerlerini bırakarak birer ikişer savuşmasıyla ve kuvvetin azlığından istifade eden kişilerin bayraklarla kaleye dışarıdan hücumu ile gerçekleştiğini belirtmiştir. Dışarıdan bunların, içeriden de zaten kaçmak için fırsat kollayan mahpusların hücum ederek kapıları kırması firarların gerçekleşmesine neden olmuştu. Üstelik firar sırasında jandarmayı da katletmişlerdi. 15 Nisan 1909'da sancak merkezindeki hapishaneden mahkûmların kalabalık ve kargaşadan istifadeyle kapı ve pencereleri kırarak kaçma teşebbüsleri olunca Mehmet Asaf "süngüyle telef edilmelelerini" ve yeniden hapse konulmalarını emretmişti. Ancak mahkûmlar kalabalığa karışarak kaçmayı başaramışlardı.¹¹²

Yine 16 Temmuz 1914 tarihinde Adana Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıdan mahkûmların firara teşebbüs ettikleri anlaşılmaktadır. 27 Haziran (10 Temmuz 1914) gece saat 01.30 raddelerinde hapishanenin bir köşesinden duvarın delinmeye çalışıldığı bir mahkûm tarafından haber verilmiş, hemen gerekli kontroller yapılarak duvarın dibinde 20-25 cm kadar derinlikte bir yerin kazıldığı, kazı aletinin kazılan çukurun içerisine gömüldüğü tespit edilmişti. Kazı aletinin kimler tarafından hapishaneye sokulduğunuyla ilgili olarak hemen tahkikat başlatılmıştı.¹¹³ Başka bir firar teşebbüsü de pazartesi gecesini (31 Ağustos 1914) gerçekleştirmişti. Cebel-i Bereket Hapishanesi'nin koğuşunun sol duvarının dibinden "alet-i mahsus ile bir lağım açıldığı", yine koğuşun sağ tarafında da aynı şekilde kazıya başlanıldığı tespit edilmiş, gerekli tedbirler alınarak firara müsaade edilmemişti. Firara teşebbüs eden şahıslarla ilgili gerekli "ta'kibât-ı kanûniye"nin yapılmaya başlandığı, liva mutasarrıfı tarafından Adana Vilayetine yazılmıştı. Adana Valiliği de hapishanenin korunması için her zamankinden daha fazla itina gösterilmesini, bu tür firar teşebbüslerine tekrar meydan verilememesini mutasarrıflığa bildirmiş, gelişmelerden Dâhiliye Nezaretini haberdar etmişti.¹¹⁴

Hapishanelerde kötü muamele iddiaları da eksik olmuyordu. Erzin Hapishanesi'nde bulunan Müslüman eşrafa "şiddetle muamele" edildiği yolunda Meclis-i Ayan'a şikâyetler ulaşmıştı. Eşraftan Halil Oğlu Mehmet ve 6 arkadaşı hapishanede bulunan Müslümanlar adına 7

¹¹⁰ Mehmet Asaf, 1909 *Adana Ermeni Olayları ve Anıları*, yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s.37.

¹¹¹ Mehmet Asaf, , *age.*, s.14.

¹¹² Mehmet Asaf, , *age.*, s.53-71.

¹¹³ BOA, DH.MB.HPS.73-20/2

¹¹⁴ BOA, DH.MB.HPS.151-73

Ağustos 1909'da bir telgraf göndermişti.¹¹⁵ Cebel-i Bereket Hapishanesi'nden de Dâhiliye Nezaretine şikâyet mektupları da gitmekteydi. 30 Eylül 1910'da böyle bir şikâyet mektubu Cebel-i Bereket liva hapishanesinden gönderilmişti. Van'da yapılacak şose inşaatında çalıştırılmak üzere sürgün edildiklerinden şikâyet eden Dede ve yedi arkadaşı Dâhiliye Nezaretine telgraf çekmişlerdi.¹¹⁶

Hapishanelerde eceliyle ölenler de vardı. Şekrek (?) aşireti eski reisi Mehmet, Payas Kalesi'nde 10 yıl olan mahkûmiyetini tamamlarken 15 Temmuz 1907'de vefat etmişti. Vefat olayı Cebel-i Bereket Mutasarrıflığından Adana Vilayetine bildirilmişti.¹¹⁷

V. Cebel-i Bereket Hapishanelerinde Tutulan Mahkûm ve Tutuklu Defterleri

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanına kadar, vilayetlerdeki hapishane ve tevkifhanelerdeki tutuklu ve hükümlülerin işledikleri suçlar ve sayılarını içeren defterler Zaptiye Nezaretine yollanmaktaydı. Zaptiye Nezareti kaldırılınca bahse konu defterler Dâhiliye Nezaretine yollanmaya başlanmıştı.¹¹⁸ Yoklamalar yılda üç kez olmak üzere Rumi takvime göre dörder aylık dönemler şeklinde hazırlanmıştır. Mart, temmuz, teşrinisani aylarında yoklamaların birinci gün yapılması, cetvellerin hazırlanması gerekmektedir. Bahsi geçen yoklama cetvelleri tablo halinde hazırlanmış; cinayet, cünha, kabahat şeklinde suç tasnifi yapılmış ve işledikleri suç türlerine göre sayıları yazılmıştı. Mahkûm ve tutukluların "zükûr (erkekler) ve inâs (kadınlar)" olarak tasnifi söz konusu olup tablonun orta yerinde ise mülahazat kısmı bulunmaktaydı. Yoklama cetvelleri tek sayfa şeklinde düzenlenmekte; gardiyanlar, polis ve jandarma tarafından hazırlanıp imzalanmaktaydı. Sonra mühürlenerek kaza hapishanesinin bağlı bulunduğu mutasarrıflığa oradan vilayete, sonra da Dâhiliye Nezaretine gönderilmekteydi.¹¹⁹

Cebel-i Bereket Sancağında ise hazırlandığı zamanlar ve hazırlayanlar farklılık göstermekteydi. Cebel-i Bereket Sancağı merkez hapishanesinin cetvelini hazırlayanlar hapishane müdürü, tabip (katılmamıştır.), müstantik, jandarma tabur komutanı, müddei umumi naibi ve reistir. Hassa Kazasında cetvelin tanzimi belediye tabibi (katılmamıştır.), Jandarma kumandanı, müdde-i umumi vekili, Mahkeme-i Bidayet reisi vekili ve kaymakam tarafından gerçekleştirilmiştir. Dörtüyl Hapishanesi cetvelini hazırlayanlar gardiyan, hükümet tabibi, komiser, jandarma kumandanı, müddei umumi muavini ve reistir. Bahçe Kazasındaki cetvel ise belediye tabibi, jandarma kumandanı, müdde-i umumi, mahkeme-i bidayet reisi ve kaymakamın mühür, imzalarını taşımaktadır. Hazırlanan cetveller önce Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı, oradan da Adana Vilayetine sonra da Dâhiliye Nezaretine yollanmıştır. Bahçe Kazasının mart-haziran dönemine ait cetveli 28 Ekim (15 Teşrinievvel 1330), Dörtüyl Kazasının mart-haziran dönemi cetveli 13 Temmuz'da (30 Haziran 1330), Hassa Kazasının mart-haziran cetveli 13 Temmuz (30 Haziran 1330); temmuz-teşrinievvel cetveli 12 Kasım 1914'te (30 Teşrinievvel 1330) tanzim edilmiştir. Cebel-i Bereket merkez hapishanesinin ise mart-haziran cetveli 7 Kasım 1914'te (25 Teşrinievvel 1330) hazırlanmıştır.

Tablo 1: Cebel-i Bereket Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli (1330 Senesi Mart-Haziran)¹²⁰

¹¹⁵ BOA, DH.MKT.2925-39

¹¹⁶ Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH.EUM. THR), 55/49

¹¹⁷ BOA, DH.TMIK.M.251-7

¹¹⁸ Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920)", Selçuk üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, (2011), s.376.

¹¹⁹ Bozkurt, *agm.*, s.265-266.

¹²⁰ BOA, DH.MB.HPS.M.17-40/3

Mahkûmun miktarı				Mülâhazat	Tutuklu miktarı		
Nev-i Cürm	Zükur	İnas	Yekûn		Zükur	İnas	Yekûn
Cinayet	81	-	81	10 tahliye	122	3	125
Cünha	75	-	75	30 tahliye	53	-	53
Kabahat	3	-	3	3 tahliye	2	-	2
Yekûn	129	-	129		177	3	180
	33	-	33	330 senesi Mart'ı başından Haziran sonuna kadar çeşitli tarihlerde tahliye edilenler ve li-vaya sevk edilenler	69	1	170
Yekûn	126	-	126	Haziran sonundaki hapisane mevcudu	108	2	110

Cebel-i Bereket merkez hapisanesinin, Rumi 1330 senesi mart ayı başından haziran sonuna kadar (14 Mart 1914-13 Temmuz 1914), dört aylık cetvelinde 169 mahkûm, 180 tutukludan bahsedilmektedir. Bunlardan çeşitli tarihlerde cezalarını tamamlayan 43 mahkûm ve be-
raat eden 69 tutuklu tahliye edilmişti. Hapishanede mart başından haziran sonuna kadar 126 mahkûm ve 108 tutuklu toplam 234 kişi bulunmaktaydı¹²¹.

Tablo 2: Hassa Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli
(1330 Senesi Mart-Haziran)¹²²

Mahkum miktarı				Mülâhazat	Tutuklu miktarı			
Nev-i Cürm	Zükur	İnas	Yekun		Zükur	İnas	Yekûn	
Cinayet	-	-	-		5	0	5	
Cünha	26	1	27		15	0	15	
Kabahat	0	0	0		0	0	0	
Yekûn	26	1	27		20	0	20	
	16	1	17	Süresini doldurup tahliye edilenler	5	0	5	Cinayet Mahkemesine gönderilen
Yekûn	10	0	10		15	0	15	Cinayet Mahkemesine gönderilen

¹²¹ BOA, DH.MB.HPS.M.17-40/3

¹²² BOA, DH.MB.HPS.152-12/1

Hassa Hapishanesi'nin Rumi 1330 senesi mart ayı başından haziran sonuna kadar olan dört aylık cetvelinde 27 mahkûm, 20 tutuklu görülmektedir. Bunlardan çeşitli tarihlerde cezalarını tamamlayan 17 mahkûm tahliye edilmiş veya ve liva hapishanesine sevk edilmişti. Bu süreçte beraat eden tutuklu yoktu. Mart başından haziran sonuna kadar 10 mahkûm bulunmaktaydı¹²³.

Tablo 3: Hassa Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli
(1330 Senesi Temmuz-Teşrinievvel)¹²⁴

Mahkum miktarı				Mülâhazat	Tutuklu miktarı			
Nev-i Cürm	Zükur	İnas	Yekun		Zükur	İnas	Yekûn	
Cinayet	-	-	-		4	0	4	
Cünha	6	0	6		14	0	14	
Kabahat	0	0	0		0	0	0	
Yekûn	6	0	6		18	0	18	
	17	0	17	Süresini doldurup tahliye edilen	4	0	4	Cinayet mahkemesine sevk olunan
Yekûn	20	0	20		14	0	14	Cinayet Mahkemesine gönderilen

Hapishanede 27 mahkûm ve 18 tutuklu bulunmaktaydı. Çeşitli tarihlerde süresini doldurarak tahliye edilen 17 mahkûm ve beraat eden 18 tutuklu vardı. 4 kişi ise liva hapishanesine sevk edilmişti. Hapishanede mart başından haziran sonuna kadar 3 mahkûm ve 1 tutuklu toplam 4 kişi bulunmaktaydı¹²⁵.

Tablo 4: Bahçe Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli
(1330 Senesi Mart-Haziran)¹²⁶

Mahkum miktarı				Mülâhazat	Tutuklu miktarı		
Nev-i Ceraim	Zükur	İnas	Yekûn		Zükur	İnas	Yekûn
Cinayet	-	-	-		20	0	20
Cünha	37	2	39	15 tahliye	20	0	20
Kabahat	2	0	2	2 tahliye	3	0	3
Yekûn	39	2	41		43	0	43
	17	2	19	330 senesi Mart'ı başından Haziran sonuna kadar çeşitli tarihlerde tahliye edilenler ve livaya sevk edilenler	36	0	36
Yekûn	22	0	22	Haziran sonundaki hapishane mevcudu	7	0	7

¹²³ BOA, DH.MB.HPS.152-12/1

¹²⁴ BOA, DH.MB.HPS.152-12/2

¹²⁵ BOA, DH.MB.HPS.152-12/2

¹²⁶ BOA, DH.MB.HPS.M.17-40/2

Bahçe Hapishanesi'nin Rumi 1330 senesi mart ayı başından haziran sonuna kadar, dört aylık cetvelde 41 mahkûm, 43 tutukludan bahsedilmektedir. Bunlardan çeşitli tarihlerde cezalarını tamamlayan 19 mahkûm ve 36 tutuklu tahliye veya liva hapishanesine sevk edilmişti. Hapishanede mart başından haziran sonuna kadar 22 mahkûm ve 7 tutuklu toplam 29 kişi bulunmaktaydı. Bahçe Kazasındaki cinayet olayları Cebel-i Bereket mahkemesinde görülmekteydi. Dolayısıyla cinayet mahkûmlarının bu cetvelde kaydının olmadığını belirlemek gerekir.¹²⁷

Tablo 5: Dört Yol Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli (1330 Senesi Mart-Haziran)¹²⁸

Mahkum miktarı				Mülâhazat			
Nev-i Ce- raim	Zükur	İnas	Yekûn		Zükur	İnas	Yekûn
Cinayet	-	-	-		2	-	2
Cünha	24	-	24		7	1	8
Kabahat	-	-	-		-	-	-
Yekûn	24	-	24		9	1	10

Dört Yol Hapishanesi'nin Rumi 1330 senesi mart ayı başından haziran sonuna kadar, dört aylık cetvelinde 24 mahkûm, 10 tutukludan bahsedilmektedir.¹²⁹

Sonuç

Adana hapishanelerin durumu Osmanlı Devleti'ndeki hapishanelerin genel durumuyla büyük oranda benzerdir. Hapishanede bir oda tecrit odası ve hastane olarak kullanılmaktadır. Bazı hapishanelerde tecrit odası olmadığından salgın hastalıkların yayılması tehlikesi görülmektedir. Hapishane odaları bazen farklı kurumlara tesis edilmekte, bu durum zaten ağır şartları olan hapishanelerin şartlarını daha da ağırlaştırmaktadır. Adana'da mahkûmların üretime katılmasına yönelik çabalar vardır. Mahkûmların ıslahı konusunda gayret sarf edilmiş ve hapishanelerde zanaat öğretmek üzere imalathane yapılması girişimleri olmuştur. Mahkûmlar, uzun tutukluluk sürelerinden ve kendilerine getirilen eşya ve yiyeceklere el konulduğundan şikâyetçiydiler. Güvenliğin ve hapishanelerin sağlam yapılar olmaması nedeniyle firarlar ve isyanlar görülmüştür.

Zaman zaman Cebel-i Bereket hapishaneleriyle ilgili genel kanının aksine olumlu değerlendirmeler de vardı. Yarpuz Hapishanesi az bir masrafla fiziki olarak düzenli hale getirilebilirdi. Osmaniye, Hassa ve Bahçe hapishanelerinin fiziki durumları iyi, Payas Hapishanesi tamire muhtaçtı. Ancak bazı kazalarda yukarıdaki rapordan 5 yıl kadar sonra fiziki olarak şartların kötü olduğuna dair kayıtlara rastlanır. Hapishanelerin karanlık ve sağlık koşullarının yetersiz olduğu ifade edilir. Fiziki olarak neredeyse bütün hapishaneler adi kiremitten yapılmış, eski ve haraptı. Hapishanelerin fiziki şartları suça teşvik edecek bir ortam sunuyordu. Çok fazla mahkûm olan hapishaneler barınmak için yetersizdi. Çözümler üretme çabaları ödenek yokluğuna takılmaktaydı. Hassa, İslahiye ve Bahçe'de nisa hapishanesi yoktu. Sorunun çözümüne yönelik girişimler söz konusuydu. Eskiden hapishane olarak kullanılan binaların mektebe dönüştürülmesi talepleri vardı ancak, Dâhiliye Nezareti buna itiraz emekteydi. Bazı hapishaneler ahırdan bozmaydı. Devlet, imkânları ölçüsünde hapishane olarak kullanılacak her yapıyı değerlendirmek istemişti.

¹²⁷ BOA, DH.MB.HPS.M.17-40/2

¹²⁸ BOA, DH.MB.HPS.M.17-40/1

¹²⁹ BOA, DH.MB.HPS.M.17-40/1

Cebel-i Bereket Sancağında hapishanenin tamir ve inşasıyla ilgili çok sayıda başvuru olmuş, bu talepler “genel bir hapishane ıslahatı yapılacağı” gerekçesiyle geri çevrilmiştir. Geçici olarak, az bir masrafla, kale, han, kışla gibi eski terk edilmiş yerlerin kullanılması önerilmiştir. Hapishanelerde diğer bir sorun personel maaşının düşüklüğü ve personel eksikliğiydi. Bahsi geçen sorunların çözümü de bütçede para yokluğuna takılmıştır. Mahkûm sayısı genelde kapasitenin üzerindeydi ve mahkûmlar zaman zaman başka hapishanelere sevk edilerek geçici çözümlerle sayıları azaltılmaya çalışılmıştır. Hapishanelerde Hristiyan mahkûmlar vardı ve bunlara misyonerler eliyle Fransa tarafından yardım yapılmaktaydı. Kötü muamele şikâyetleri olmakta ama bu şikâyetler bazen asılsız çıkmaktaydı. Mahkûmlar arasında yaşanan bazı sorunlar gardiyanların zaafından kaynaklıydı. 1909’daki Adana Olayları sırasında Erzin ve Payas hapishanelerindeki mahkûmlar kaçmışlardı. Yine Cebel-i Bereket hapishanelerindeki mahkûm miktarları ve işledikleri suçları gösteren dörder aylık defterler tutulmuştur.

Cinayetten mahkûm olup yakalanamayanlar vardı ve bunlar suç işlemeye devam ediyorlardı. Hapishanelerde sağlık sorunlarından kaynaklı af talepleri göze çarpmaktaydı. Bazı mahkûm veya tutuklular işkenceye, zulme ve haksızlığa maruz kaldıklarını iddia etmişlerdi. Hapisteyken sürgün edileceklerini ileri sürerek şikâyette bulunan mahkûmlar mevcuttu. Cezasını çekerken eceliyle ölen mahkûmlara da rastlanmaktaydı. Sosyal kargaşa ortamında Firar olayları, dışarıdan halkın içeriden de mahkûmların yüklenmesiyle gerçekleşmişti.

Son dönem Osmanlı hapishaneleri, Adana hapishaneleri hem de çalışmanın konusu olan Cebel-i Bereket hapishaneleri adeta kader birliği etmişçesine benzer sorunlarla boğuşmaktadır. Bunlar; fiziki yetersizlik, sağlık koşullarının elverişsizliği, firarlar, eleman yetersizliği, hapishane ortamının iyileştirilmesi için istenen ödeneklerin çoğunlukla çıkmaması ve hapishanelerin tamirat ve tadilatı için geçici çözümler önerilmesi.

Hakem Değerlendirmesi/Peer-review	Dış bağımsız / Externally peer-reviewed.
Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Rate	%100
Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author have no conflict of interest to declare.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH.EUM. THR): 55-49.

Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH.MB.HPS.): 44-8; 44-49; 47-8; 48-5; 73-20; 74-29; 97-26; 151-73; 152-12.

Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik Evrakı (DH.MB.HPS.M.): 17-40; 25-22.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 429-89; 612-14; 1067-25; 1267-45; 1468-118; 1470-32; 1552-13; 2925-39.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı (DH.TMIK):460/48.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat (DH.TMIK.M): 96/37; 231-35; 236/46;251-7.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S.): 50-12; 71-42; 72-61.

İrade, Adliye ve Mezâhib Evrakı (İ.AZN): 34-31.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İptidaiyye Kalemi (MF. İBT):320-71.

Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM):832-8; 838-36; 851-46; 864-51.

Şura-yı Devlet (ŞD): 438-75.

Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH):1-16.

Gazeteler

İtidal Gazetesi, S.2, 30 Ağustos 1324 [12 Eylül 1908]

İtidal Gazetesi, S.14, 11 Kânûn-ı Sani 1324 [24 Ocak 1909]

İtidal Gazetesi, S.17, 23 Kânûn-ı Sani 1324 [5 Şubat 1909]

İtidal Gazetesi, S.38, 25 Nisan 1325 [8 Mayıs 1909]

İtidal Gazetesi, S.39, 29 Nisan 1325 [12 Mayıs 1909]

İtidal Gazetesi, S.69, 6 Temmuz 1325 [19 Temmuz 1909]

İtidal Gazetesi, S.76, 18 Temmuz 1325 [31 Temmuz 1909]

Telif Eserler

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Haz. Cavid Baysun, 3.baskı, C III, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn*, Haz. Mehmet Çetin Börekçi, C 1, TTK Yayınları Ankara 1999.

APA KURTIŞOĞLU, Gülay, "Kırklareli Hapishanesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 11, S 22, Temmuz 2021, s. 201-229.

ARI, Necdet, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Osmaniye'de Atatürk'e Sunulan Bir Gavurdağı Ağıtı", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, C 2, S 1, Yaz 2016, s. 108-113.

ARSLAN, Recep, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Bartın Hapishanesi Örneği", *Belgi Dergisi*, C 2, S 19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2020/I, s. 2116-2140.

AYSAL, Necdet, Lütfi Arslan, "Türkiye'nin Sağlık Ve Toplumsal Coğrafyası: Cebel-i Bereket (Osmaniye) Vilâyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 63, Güz 2018, s. 419-450.

BARDAKOĞLU, Ali, "Hapis", *TDVİA*, C 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.54-64.

BOZKURT, Nurgül, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 5, S 21, Bahar 2012, s.261-277.

DEMİRKOL, Kurtuluş, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2012.

- DİRİHAN, Sezin, *Geç Osmanlı Dönemi Hapishaneleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lugat*, 13. Baskı, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1996.
- GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920)", Selçuk üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 29, 2011, s.349-392.
- GÜRAN, Tevfik, *Osmanlı Devleti'ni İlk İstatistik Yıllığı 1897*, C.V, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, t.y.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Cebel-i Bereket", *TDVİA*, C 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.1865-186.
- KARLANGIÇ, Osman, "Adana'da Devlet Otoritesinin Zaafa Uğraması ve Türk-Ermeni Münasebetleri (1908-1909)", *History Studies*, C.10/S.6, Eylül 2018, s.93-116.
- KARLANGIÇ, Osman, "Arşiv Belgelerine Göre Keferdiz Nahiyesi (1516-1969)", *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 14/S. 88, 2021, s. 301-320.
- KOLUTEK, Mikail, "Cebel-i Bereket Sancak Merkezinin Erzin'den Osmaniye'ye Taşınmasına Yapılan İtirazlar", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı 2020, s.149-159.
- KURT, Yılmaz, *Osmaniye*, *TDVİA*, C 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.479.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, "Zindan", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C 3, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s.663.
- Mehmet Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- SONYEL, Salahi, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", *Bellekten*, C LI, S 201, TTK Basımevi, Ankara Aralık 1987, s.1241-1290.
- ŞAHİN, Naci, "20.Yüzyıl Başlarında (H.1329-M.1913/H.1338-M.1922) Yılları Arasında Afyonkarahisar'da Hapishaneler (Hapishanelerde İyileştirme Çalışmaları)", *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C 5, S 1, s.21-45.
- TÜRKKAN, Hakan, "XX. Yüzyıl Başlarında Gerede Hapishanesi", *Belgi Dergisi*, C 2, S.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, s. 2823-2840.
- TANER, Tahir, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat*, C 1, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.221-232.
- UÇAR, Ahmet, Kemal Erkan, Selman Soydemir, *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz1909)*, C 1, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- UÇAR, Ahmet, Kemal Erkan, Selman Soydemir, *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz1909)*, C 2, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- YILMAZ, İbrahim, "Osmanlı Devleti Son Döneminde Adana Hapishanesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 21, S 4, 2019, s.1411-1431.
- YILDIZ, Gültekin, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi, İstanbul 2012.
- YILDIZ, Özgür, "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği", *Akademik Bakış Dergisi*, C 9, S 17, Kış 2015, s.91-111.